МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній ступінь – магістр

на тему:

«Світські книжки в бібліотеці ігумена Якова Воронковського»

Виконала: студентка 2-го року навчання, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-наукової програми «Історія»

Герасименко Юлія Андріївна

Керівник: Яременко М. В.

доктор історичних наук, професор

Рецензент Прокоп'юк О. Б.

Магістерська робота захищена

з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2022 р.

Київ – 2022

Зміст

Вступ.....3

Розділ І. Історіографія та джерельна база.....5

1.1. Характеристика наукових досліджень.....5

1.2. Характеристика джерел.....11

Розділ ІІ. Яків Воронковський та його бібліотека.....15

2.1. Біографія ігумена.....15

2.2. Характеристика бібліотеки.....19

Розділ ІІІ. Жанрова характеристика світської літератури.....23

3.1. Медична література.....24

3.2. Історія та географія.....29

3.3. Книжки з точних та природничих наук.....40

3.4. Література з ведення господарства.....41

3.5. Навчально-виховна та просвітницька література.....42

3.6. Поезія, «розважальна» та інша література.....50

3.7. Роботи античних авторів та філософські тексти.....53

Висновки.....59

Список використаних джерел та літератури.....62

Вступ

Роботу присвячено характеристиці репертуару світських книжок бібліотеки настоятеля Видубицького монастиря Якова Воронковського. Богословські праці, що містяться у книгозбірні ігумена, потребують окремого вивчення, тому у даному дослідженні ми звернули уваги саме на світську літературу, адже з другої половини XVIII ст., остання починає значно переважати у приватних колекціях книг українських вищих духовних осіб. Припускаємо, що зміни були зумовлені, по-перше, секулярними тенденціями в освіті, по-друге, віяннями Просвітництва, зрештою – суттєвим збільшенням друкованої продукції відповідних жанрів. Для XVIII ст. характерний зріст книжкових ринків, активного використання послуг «книжкових агентів», які здійснювали закупівлю потрібних текстів до монастирських та приватних чернечих книгозбірень. Тож аналіз бібліотек (а відтак – читацьких запитів) ченців дасть змогу зрозуміти, як середовище освіченого вищого духовенства реагує на виклики часу, чи релігійні праці витісняються світською, зокрема просвітницькою, літературою, чи з'являється у київських настоятелів мода на певний енциклопедизм (медичні, історико-географічні, природничі праці).

Попри те, що приватна бібліотека є індикатором віянь та тенденцій у читацькому світі, а також інтелектуальних вподобань власника, його освіченості, інтересів, професійної спрямованості, навіть кола спілкування, досі дослідники ще мають достатньо простору для вивчення книгозбірень XVIII ст.

Актуальність цієї проблеми зумовлена тим, що вона є малодослідженою та недостатньо опрацьованою. Дослідники окремо не приділяли увагу аналізу репертуару світського елементу приватної бібліотеки ігумена.

Об'єктом роботи є виражений у репертуарі приватних бібліотек інтелектуальний світ (інтереси, запити) київського освіченого чернецтва другої половини XVIII ст.

Предметом дослідження є світська література бібліотеки видубицького ігумена Якова Воронковського.

Мета роботи полягає у тому, аби комплексно охарактеризувати світські книжки бібліотеки Якова Воронковського.

Мета дослідження обумовлює такі **завдання:**

- Охарактеризувати історіографію та джерела, дотичні до проблематики роботи.
- Представити бібліотеку та її власника з наголосом на тому, що допоможе краще пояснити запит Якова Воронковського на світську літературу та її місце у всій книгозбірні.
- Дослідити світський репертуар книгозбірні настоятеля, його кількісні та якісні характеристики.

В основі **методологічної бази** дослідження – принцип історизму, загальнонаукові методи аналізу та синтезу, метод критичного аналізу джерел та (частково) бібліографічний аналіз.

Хронологічні рамки. У роботі проаналізовано бібліотеку, реєстр книжок якої зафіксовано у 1774 році.

Структура роботи зумовлена її метою та дослідницькими завданнями. Робота складається з трьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури. У першому розділі оглянуто наукові дослідження попередників та охарактеризовано джерельну базу. У другому – представлено важливі в контексті нашої роботи дані про власника та його книгозбірню. У третьому розділі проаналізовано за жанрами світську літературу приватної бібліотеки Якова Воронковського.

Розділ І. Історіографія та джерельна база

1.1. Характеристика наукових досліджень

Дослідження приватних книгозбірень українських ченців беруть початок ще з другої половини XIX ст. Варто згадати статтю Степана Голубєва, де автор зробив огляд особистої бібліотеки митрополита Петра Могили[1]. Зокрема, у роботі історик наголошував на тому, що дослідження бібліотек дає змогу визначити інтелектуальні здібності власника, охарактеризувати його діяльність та світогляд[2]. Загалом історик подає неповний каталог книг і рукописів, що належали митрополиту та які було передано до Київської духовної академії й іншим обителям. У нашому дослідженні стала в пригоді інша праця Степана Голубєва – він був одним з перших істориків, хто почав займатися вивченням Видубицької обителі та її насельників[3].

Слід згадати роботу Сергія Маслова, де представлено склад приватної книгозбірні Стефана Яворського[4]. Історик перераховує назви праць, знайдених у митрополичій бібліотеці, та розподіляє їх за жанрами. Робота Маслова, видана у перші десятиліття XX ст., була чи не єдиною на той час, де розглянуто особисту колекцію книжок вищої духовної особи. Варто зауважити, що дослідник не аналізував власне самі примірники, а лише обмежився інформацією про список праць та охарактеризував діяльність митрополита[5]. Варто згадати працю історика Іллі Шляпкіна про Димитрія Туптала, де зокрема автор надає опис бібліотеки єпископа[6]. Слід зауважити, що дослідник так само

---

[1] *Голубев С. Т.* О составе библиотеки Петра Могилы // Труды Третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 г. – Киев, 1878. – Т. 2. – С. 257-268.
[2] Там само. – С. 257.
[3] *Голубев С. Т.* История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастиря. – Киев, 2011.
[4] *Маслов С. И.* Библиотека Стефана Яворского – Киев, 1914.
[5] Бібліотека Яворського і досі привертає увагу науковців. Так, сучасна італійська дослідниця Джованна Броджі-Беркофф проаналізувала записи Стефана Яворського на маргінесах деяких текстів із його книгозбірні. Див. *Броджи-Беркофф Дж.* Заметки Стефана Яворского на полях принадлежавших ему книг // Труды Отдела древнерусской литературы. – Санкт-Петербург, 2006. – Т. 57. – С. 303-311.
[6] *Шляпкин И. А.* Св. Димитрий Ростовский и его время (1651-1709). – Санкт-Петербург, 1891. – С. 54-58.

порушував питання про поширення польських та латиномовних текстів у XVII ст. до приватних книгозбірень вищих духовних осіб[7].

Окрім приватних чернечих бібліотек, історики другої половини XIX ст. – поч. XX ст. приділяли увагу й книгозбірням українських монастирів. Зокрема, Микола Петров в одній зі своїх статей описав рукописи Софійській обителі. Так само дослідник простежив шляхи потрапляння манускриптів до колекції Софійського монастиря та їхню подальшу долю[8]. Степан Голубєв зробив подібну розвідку щодо рукописів та стародруків бібліотеки Видубицького монастиря[9].

Отже, впродовж другої половини XIX ст. – поч. XX ст. з'являються дослідження, присвячені приватним бібліотекам вищих духовних осіб та монастирським книгозбірням. Історики насамперед звертали увагу на власника та шляхи поповнення колекцій книжок, а також їхню подальшу долю. Так само дослідники складали каталог та класифікували за жанрами тексти, що містилися в тій чи іншій бібліотеці. Проте вони часто обмежувалися лише переліком найменувань без вивчення читаності та використання книжок тощо.

У радянський період дослідники майже не приділяли увагу українському чернецтву, а якщо і зверталися до монастирів, то насамперед їх цікавила економічна та господарська складова функціонування обителей, і аж ніяк не насельники та їхні бібліотеки. Проте, слід зазначити, що у 1981 році у Києві було видано тритомну збірку філософських творів Феофана Прокоповича, де був вміщений розділ з описом приватної книгозбірні мислителя[10]. Укладачі збірки зауважили, що виявлені у бібліотеці тексти дають змогу дізнатися книжкові вподобання власника, ширше – пролити світло на погляди та ідеї, що побутували у той період[11]. Хоча й автори не здійснили свій задум, зате зробили

---

[7] Там само. – С.72-75.

[8] *Петров Н. И.* Краткое обозрение рукописей Киево-Софийской библиотеки // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – 1901. – Вып. 2 – С. 21-42.

[9] *Голубев С. Т.* Рукописи Киево-Выдубицкого монастыря // Киевские епархиальные ведомости. – 1875. - №16. – С. 529-531.

[10] *Прокопович Ф.* Філософські твори в трьох томах. – Київ, 1981. – Т. 3. – С. 374-443.

[11] Там само. – С. 374.

акцент на тому, що пізніше опиниться у центрі уваги українських дослідників з історії читання.

Зміна акцентів відбувається на початку XXI ст., коли дослідники починають вивчати безпосередньо ченців, а в минулому обителей бачать не тільки економічну складову. Так, наприклад, під пильну увагу потрапляє чернече повсякденне життя: гардероб, умови побуту, взаємини всередині монастиря, розпорядок дня, культура харчування, читацькі зацікавлення тощо. У цей час історики виявили інтерес не лише до колекцій текстів, що містили монастирські бібліотеки, а й до приватних книгозбірень ченців, як рядових так і «чиновних».

Історик Максим Яременко у своїй праці, де представлено комплексну характеристику київського чернецтва XVIII ст., звернув увагу і на приватні книгозбірні ченців, зокрема й настоятелів[12]. На базі викладеної інформації у роботі дослідника, ми мали змогу порівняти чи різнився склад текстів у приватних бібліотеках інших ігуменів та архимандритів. Так само Максим Яременко згадав приватну колекцію книжок Якова Воронковського, її кількісний склад[13].

В іншій роботі автора, де на прикладі міщанської родини Лятошевичів показано кар'єрний шлях уродженців Речі Посполитої на теренах Російської імперії, дослідник проаналізував склад приватної бібліотеки одного з братів (Іраклія), що був настоятелем Троїцького Больницького монастиря[14]. Зокрема, огляд книгозбірні Іраклія Лятошевича показав, що чернець мав нецерковну літературу та цікавився здебільшого текстами його доби (XVIII ст.)[15]. Ці дані так само дали змогу нам певні порівняння.

Варта уваги праця історика Івана Альмеса, у якій дослідник комплексно характеризує книжкові зібрання православних та унійних обителей Львівської

---

[12] *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007 – С. 150 -163.
[13] Там само. – С. 159.
[14] *Яременко М.* Із "польської нації" в імперське підданство: приклад братів Лятошевичів // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2017. – Вип. 13-14. – С. 59-78.
[15] Там само. – С. 70.

єпархії XVII–XVIII ст.[16] Ми мали змогу ознайомитися з пожанровим представленням монастирських бібліотек, а також окремих ченців, що було використано у нашій роботі задля порівняння. У своєму дослідженні автор доходить до висновку, що з другої половини XVIII ст. зростає кількість різноманітних за жанрами книжок та зменшується число церковної літератури у колекціях[17]. Та сама тенденція відбувається й з книгозбірнями київських обителей, проте варто зауважити, що останні мали більше фінансування задля поповнення власних бібліотек тогочасними новинками[18].

Дослідниця Людмила Посохова проаналізувала книжкові зібрання ректора Харківського колегіуму Лаврентія Кордета та чернігівського єпископа Кирила Лящевецького та дійшла висновку, що приватні бібліотеки українських вищих духовних осіб з другої половини XVIII ст. демонструють входження церковної еліти у загальноєвропейський контекст у сфері книжкової культури. Зокрема, так само відбувається засвоєння інтелектуального доробку, що, на думку авторки, належить Просвітництву[19].

Так само варто згадати нещодавно видану роботу Ірини Ціборовської-Римарович, де авторка проаналізувала склад приватної бібліотеки викладача Академії Івана Самойловича. Дослідниця наголошує на тому, що книгозбірня власника є відбиттям його інтелектуальних запитів та професійної спрямованості[20].

Низку сучасних праць присвячено вивченню монастирських книгозбірень. Так, Оксана Прокоп'юк дослідила соціокультурну складову

---

[16] *Альмес І.* Книгозбірні у соціокультурному просторі чернечих спільнот Львівської єпархії XVII-XVIII ст.: дис. канд. істор. наук. Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Вищий навчальний заклад «Український католицький університет». – Львів, 2018.

[17] Там само. – С. 188.

[18] Там само. – С. 184.

[19] *Посохова Л.* Особисті бібліотеки архімандритів та архієреїв українських єпархій як маркер змін культурно-інтелектуального життя в другій половині XVIII – на початку XIX ст. // В орбіті християнської культури. (Матеріали наукової конференції до 1030-річчя хрещення Русі; Київ, 25-26 жовтня 2018 року): Наук. зб. / За ред. І. Скочиляса та М. Яременка. – Львів, 2020. – С. 107-117.

[20] *Ціборовська-Римарович І.* Бібліотека професора Івана Самойловича (бл. 1737–1783): історична доля, книгознавча характеристика // Київська Академія. – 2022. – Вип. 18. – С. 11-31.

наповнення бібліотеки Києво-Печерської лаври впродовж 1770-х – 1780-х рр. Дослідниця у своїй роботі реконструює мережу «книжкових агентів», зокрема показує, як саме відбувалася закупівля книг, хто ініціював замовлення, як це реалізовувалося, які були читацькі потреби братії тощо[21].

Історики Василій Ульяновський та Оксана Кошіль комплексно дослідили книгозбірню Михайлівського Золотоверхого монастиря. Окрім реконструкції вмісту бібліотеки, автори здійснили аналіз виявлених текстів, простежили шляхи потрапляння збірок до книгозбірні та їхню подальшу долю[22].

Слід згадати ще одну роботу, яка має абсолютно новаторських підхід у рамках даної проблематики. Йдеться про працю дослідниці Наталі Яковенко, у якій авторка проаналізувала коло читаня церковного інтелектуала Йоаникія Ґалятовського[23]. Детальний розгляд використаних ним текстів, зокрема використання методології у сфері історії читання, історії уявлень та ідей тощо, дав змогу реконструювати «інтелектуальне повсякдення» другої половини XVII ст. Авторка Наталія Сінкевич, досліджуючи творчий доробок митрополита Сильвестра Косова, зробила аналіз приміток на полях «Патерикону» (одна з найвідоміших робіт єпископа). Ретельне вивчення цих записів дало можливість зрозуміти, яким джерелами, окрім вказаних, міг користуватися Сильвестр Косів. Так само це дало підстави зробити певні висновки про коло читання та інтелектуальні вподобання автора[24].

Варто зауважити, що у Наталії Сінкевич так само є стаття, присвячена вивченню книгозбірні Києво-Софійської обителі за каталогом 1769 року. Дослідниця проаналізувала репертуар книжок монастирської бібліотеки та

---

[21] *Прокоп'юк О. Поповнення* бібліотеки Києво-Печерської лаври новими виданнями впродовж 1770-1780-х рр.: ініціатори, реалізатори, потреби // Київська Академія. – 2020. – Вип. 17. – С. 119–141.

[22] *Ульяновський В., Кошіль О.* Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря (спроба реконструкції кириличної збірки). – Київ, 2008.

[23] *Яковенко Н. М.* У пошуках нового неба: Життя і тексти Йоаникія Ґалятовського. – Київ, 2017.

[24] *Сінкевич Н.* Літературна творчість, коло читання та несподівані інтелектуальні зацікавлення митрополита Сильвестра Косова (згідно аналізу «Патерикону» 1635 р.) // Лаврський альманах. – 2012. – №26. – С. 29-47.

висвітлила принципи укладання каталогу. У кінці праці авторка окремо подала список наявних за 1769 р. примірників[25].

Дослідниця Людмила Шаріпова вивчала вкладні, дарчі та інші записи у книжках, які належали Петру Могилі, що дало змогу висвітлити певні складові життя митрополита, зокрема формування та становлення його особистості[26]. В авторки є монографія, присвячена вивченню книгозбірні Києво-Могилянської академії, де виділено окремий розділ розгляду бібліотеки Петра Могили. Зокрема, дослідниця наголосила на складності вивчення митрополичої книгозбірні, оскільки після того як більша її частина була передана до Академії, там сталася пожежа і певна кількість текстів постраждала (проте точна цифра наразі невідома). Людмила Шаріпова так само зауважила важливість вивчення записів, що залишилися у збережених текстах, що насамперед допомагає встановити, кому, наприклад, могла належати книжка до того як вона потрапила до бібліотеки, де її придбали, у який спосіб формувалася бібліотека тощо[27].

Крім досліджень бібліотек монастирів та окремих ченців, нами було використано чимало контекстуальної інформації. Інформацію про нурти церковного життя, окремих осіб, зокрема авторів, тощо було залучено із низки досліджень. Нам стали в пригоді статті з періодичних видань другої половини XIX ст. – поч. XX ст.: «Киевская старина»[28], «Русская старина»[29], «Труды

---

[25] *Сінкевич. Н.* “Hic mortui vivunt, et muti loquuntur”: ранньомодерна книгозбірня Києво-Софійського монастиря за каталогом 1769 р. // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. – Київ, 2014. – Вип. IV. – С. 601–639.

[26] *Шарипова Л.* Еще о «человеке многих миров»: Петр Могила – традиционалист, реформатор, оппортунист // Ab Imperio. – 2000. – № 1. – С. 55-84.

[27] *Sharipova L.* The library of the Kiev Mohyla Academy (1632-1780) in its historical context. – Cambridge, 1999. – P. 166-168.

[28] *Потебня А.* Малорусские домашние лечебники XVIII в // Киевская старина. – 1890. – Т. 28. – Січень. – С. 91-93.

[29] *Модзалевский Б. Л.* Василий Григорьевич Рубан. (Историко-литературный очерк) // Русская старина. – 1897. – серпень. – С. 393-415.

Киевской духовной академии»[30], «Чтения в Историческом обществе Нестора-летояисца»[31]. Для розуміння та тлумачення певних концептів використано праці істориків Олексія Толочка[32] й Зенона Когута[33]. Так само ми послуговувалися довідково-інформаційними збірками й статтями[34], словниками[35], енциклопедичними виданнями[36], аби детально ознайомитися з авторами тих праць і вмістом самих робіт, що містилися у приватній бібліотеці Якова Воронковського. Також про аналізовані нами книжки виявлено інформацію у низці ширших досліджень[37]. Згадані праці допомогли також докладніше висвітлити контекст написання виявленої літератури та її значення.

1.2. Характеристика джерел

Для аналізу було залучено архівні матеріали, опубліковані джерела та стародруки. Ми опрацювали архівні матеріали (листи, реєстр речей) з фонду

---

[30] *Дианин А.* Малороссийское духовенство во второй половине XVIII века (по пунктам малороссийского духовенства, представленным в Екатерининскую комиссию для составления нового уложения) // Труды Киевской Духовной Академии. – Киев, 1904. – С. 589-628.

[31] *Левицкий О.* Переписка с Запорожьем // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – 1904. – Кн. 18. – Отд. III. – С. 23-49.

[32] *Толочко А. П.* "История Российская" Василия Татищева: Источники и известия. – Москва, Киев, 2005.

[33] *Когут З.* Коріння ідентичности: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ, 2004.

[34] *Змеев Л. Ф.* Русские врачи писатели. – Санкт-Петербург, 1886.; Иностранные профессора российских университетов (вторая половина XVIII - первая треть XIX в.) / Под. ред. А. Ю. Андреева. – Москва, 2011.

[35] Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. – Санкт-Петербург, 2010.; Dictionary of Eighteenth-Century German Philosophers / Ed. By Klemme H. F., Kuehn M. – London, 2011.

[36] Енциклопедія історії України: У 11 т. – Київ, 2003.; Києво-Могилянська академія в іменах XVII - XVIII ст.: Енциклопедичне видання. / Редкол.: Брюховецький В. С. (відп. ред), Горський В. С., Задорожна О. Ф. та інші. – Київ, 2001.

[37] *Мицик Ю. А.* Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. – Дніпропетровськ, 1996.; *Огурцов А. П.* Философия науки эпохи Просвещения. – Москва, 1993.; *Ткачук М.* Філософські курси Києво-Могилянської академії в контексті європейського схоластичного дискурсу // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст. – Київ, 2002. – С. 39–66.; A Handbook to the Reception of Classical MythologyA Handbook to the Reception of Classical Mythology / Ed. by Zajko V. Hoyle H. – Hoboken, New Jersey, 2017.; *Brechka F. T.* Gerard van Swieten and his World 1700-1772. – Netherlands, 1970.; *Darling L. T.* Ottoman Politics through British Eyes: Paul Rycaut's "The Present State of the Ottoman Empire" // Journal of World History. – 1994. – Vol. 5. – P. 71-97.; *Eamon W.* Science and the Secrets of Nature: Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture. – Princeton, New Jersey, 1994.; *Friedrich K.* The other Prussia: Royal Prussia, Poland and liberty, 1569-1772. – *Cambridge*, 2000.;

Києво-Видубицького монастиря[38], аби представити власника книгозбірні. Реєстр майна дав змогу скласти уявлення про «матеріальний світ» видубицького «начальника». Зокрема, ми звернули увагу на репертуар одягу ігумена, що дало підставу зробити певні висновки про його високий соціальний статус. Ознайомлення з листами настоятеля допомогло нам представити його коло спілкування, про що детальніше можна буде дізнатися у другому розділі. Головним джерелом для нашого дослідження послугувала упорядкована істориком Василієм Ульяновським збірка джерел, присвячена інтелектуальній творчості Якова Воронковського[39]. Для аналізу ми використали опублікований дослідником реєстр речей настоятеля, у якому містився повний список книжок приватної бібліотеки ігумена.

Для опрацювання було залучено опубліковану істориками Юрієм Мициком, Іваном Синяком та Інною Тарасенко збірку документації Видубицького монастиря[40], в якій, серед іншого, вміщено листи та розпорядження Якова Воронковсього, що дало нам підставу зробити висновки про діяльність настоятеля та його стану здоров'я. Для порівняння настоятельської книгозбірні з іншими ігуменськими бібліотеками ми використали два реєстри речей за 1753 та 1765 роки, що були опубліковані у збірці документів, присвяченій повсякденній історії Києво-Могилянської академії[41].

Як джерела для аналізу ми так само розглянули деякі тексти, згадані у реєстрі книжок о. Якова. Вони представляють окремий вид джерел –

---

[38] Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 130. КиєвоВидубицький Михайлівський Чудівський Всеволозький чоловічий монастир. – Оп. 1, 2.

[39] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021.

[40] Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017.

[41] Києво-Могилянська академія кін. XVII - поч. XIX ст. Повсякденна історія: збірник документів / Упоряд.: О. Ф. Задорожна, Т. Л. Кузик, З. І. Хижняк, М. В. Яременко. – Київ, 2005.

стародруки. Наведемо декілька з них: медичні тексти[42], праці з історії та географії[43], роботи з господарства[44], навчально-вихована та просвітницька література[45], путівник[46] тощо. Окремо було розглянуло пункти Київської єпархії[47]. Розгляд пунктів дав змогу глибшого розуміння контексту укладання Нового Уложенія, у процесі створення якого брав участь сам Яків Воронковський.

Так само ми звернулися до джерел законодавчого характеру, зокрема було розглянуто виявлену у бібліотеці настоятеля настанову Сенату 1765 р. стосовно розведення картоплі[48]. Дане джерело допомогло більш детально зрозуміти тогочасну ситуацію із запровадженням цієї культури. Настанова містила практичні поради з посадки картоплі, тому цілком могла слугувати для настоятеля не як нормативний документ, а радше такий собі довідник або ж інформатор про цікаву новинку.

Отже, дослідження приватних чернечих книгозбірень почали з'являтися ще у другій половині XIX ст., проте мали більш описовий характер. Зокрема, історики надавали список назв, що містила та чи інша бібліотека, уникаючи аналізу виявлених праць. Варто зауважити, що дослідники впродовж другої пол. XIX ст. – поч. XX ст. звертали увагу на шляхи поповнення книжкових зібрань церковної еліти, але залишали поза межами вивчення самого власника як користувача цієї бібліотеки. У радянський час історики надавали перевагу економічній та господарській складовій обителей, так само залишивши поза

---

[42] *Пекен Х.* Домашний лечебник, или Простой способ лечения. – Москва, 1786.; *Флоринский В. М.* Русские простонародные травники и лечебники. – Казань. 1879.; *Wieczorkowicz A.* Compendium Medicum Auctum. To iest: krotkie zebranie i opisanie chorob ich rożności, przyczyn, znakow, sposobow do leczenia. – Częstochowa, 1789.

[43] *Рубан В.* Краткия географическия, политическия и историческия известия о Малой России. – Санкт-Петербург,1773.

[44] Флоринова экономия. – Санкт-Петербург, 1738.

[45] *Венецианин Л. К.* Опыт о пользе трезвой жизни. – Санкт-Петербург, 1768.; *Bystrzonowski W.* Polak, sensat w liście, w komplemencie polityk, humanista w dyskursie, w mowach statysta, na przykład dany szkolnej młodzi. – Lublin, 1730.

[46] *Рот. Р.* Достопамятное в Европе. – Санкт-Петербург, 1765.

[47] Пункты от Киевской епархии // СИРИО. – Санкт-Петербург, 1885. – Т. 43. – С. 433–560.

[48] Полное собрание законов Росийской империи. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 17 (1765-1766). – С. 141-148. – № 12406.

увагою насельників та їхні читацькі зацікавлення. У цей час можна натрапити лише на поодинокі праці, де б автори зачепили проблему вивчення приватних книгозбірень єрархів. На початку XXI ст. ситуація суттєво змінюється. Дослідники починають досліджувати приватні бібліотеки, читацькі інтереси та інтелектуальні запити власників. Історики звернули так само увагу на фізичні властивості наявних примірників: формат, друк, видавництво, мова тощо. Починають вивчатися нотатки на маргінесах, адже це призводить до доволі цікавих висновків, наприклад, як власник книжки рефлексував над текстом. Дослідники реконструюють читацькі практики, зокрема, де людина могла читати та як саме вона це робила. Цей методологічний інструментарій прокладає подальший шлях вивчення не лише для історії читання, а й, наприклад, історії ідей та уявлень. Так само історики починають комплексно вивчати монастирські книгозбірні, як-от: шляхи поповнення бібліотек, реалізація закупівлі примірників, комунікація з «книжковими агентами», аналіз змісту виявлених текстів тощо.

Джерельна база представлена стародруками, архівними та опублікованими матеріалами. Архівні джерела, зокрема листи та реєстри майна, дали можливість представити власника бібліотеки. На основі опублікованого Василієм Ульяновським реєстру речей настоятеля Якова Воронковського ми мали змогу проаналізувати склад приватної книгозбірні ігумена. Так само ми послугувалися деякими оригінальними творами (стародруками), аби краще опанувати зміст того чи іншого тексту, що містився у приватній бібліотеці настоятеля.

Розділ ІІ. Яків Воронковський та його бібліотека

2.1. Біографія ігумена

Перш ніж перейти до розгляду колекції світських книжок Якова Воронковського, варто коротко пояснити ким же був Яків Воронковський, адже окрім перебування на настоятельстві у Видубицькому монастирі, цей інтелектуал мав чималий послужний список, і його книжкові зацікавлення та тематичні пріоритети можна спробувати пояснити саме виходячи з біографічних даних власника.

Настоятель був «уроженец малороссийской нации» (із містечка Вороніж Ніжинського полку) та походив з родини священика («священническаго чина»)[49]. Яків Воронковський був вихованцем Києво-Могилянської академії, де вивчав піїтику, риторику, філософію та богослов'я, а, крім латинської, ще й грецьку, німецьку, польську та гебрейську мови[50].

Після закінчення навчання у 1754 році Яків Воронковський прийняв чернечий постриг у Софіївській обителі, де розпочався його кар'єрний шлях. Зокрема монах був регентом єпархіальної канцелярії, входив до складу «присутствія» Київської духовної консисторії та значився кафедральним писарем при митрополиті Арсенії Могилянському[51]. У 1767 році Якова Воронковського було поставлено настоятелем Видубицького монастиря[52]. Ймовірно, чернець і далі просувався б кар'єрним шляхом, проте у 1774 році помер від сухот[53]. Слід зауважити, Яків Воронковський вносив свої пропозиції під час підготовки наказу до Уложеної комісії від Київської митрополії та був першим, хто почав писати «історію» Видубицької обителі[54].

---

[49] *Голубев С. Т.* История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастиря. – Киев, 2011. – С. 608.
[50] *Левицкий О.* Переписка с Запорожьем // Чтения в Историческом обществе Нестора-летоясца. – 1904. – Кн. 18. – Отд. III. – С. 24.
[51] *Прокоп'юк О. Б.* Духовна консисторія в системі єпархіального управління (1721-1786 рр.). – Київ, 2008. – С. 114.
[52] *Левицкий О.* Переписка с Запорожьем // Чтения в Историческом обществе Нестора-летоясца. – 1904. – Кн. 18. – Отд. III. – С. 24.
[53] Там само. – С. 24.
[54] *Хижняк З. І.* Воронківський, чернече ім'я Іаков // Там само. – С. 126.

Бачимо, настоятель був освіченою та доволі цікавою особою. Ігумен належав до церковної еліти та мав високий соціальний статус, на що вказує й відповідне матеріальне оточення Якова Воронковського. Окрім книжок, реєстр містив перелік й інших речей настоятеля. Так, ми дізналися, що ігумен мав вишуканий одягу, коштовні речі та предмети побуту, різноманітне харчування, про що свідчить найменування посуду. Такі складові «матеріального світу» настоятеля, як-от гардероб, умови побуту, культура харчування, є репрезентативними та слугують маркером високого соціального статусу ченця. Ми не будемо детально зупинятися на розгляді матеріального оточення Якова Воронковського, оскільки це не є нашим завданням, проте наведемо декілька прикладів, що підтверджують поважний статус ігумена не лише у монастирі, а й поза межами обителі.

Як ми вже зауважили, високий соціальний статус міг маркуватися такими речами, як-от: одяг, предмети побуту харчування тощо. Щодо гардеробу ігумена, то окрім ряси та іншого чернечого вбрання, він май й світський одяг. Зокрема, у реєстрі ми бачимо два кафтани з «люстрини» та зі «штофу»[55]. Згадані тканини була доволі коштовними на той час. Аби пошити кафтан зі «штофу» довелося б викласти не менше 10-ти рублів, не беручи до уваги оплату для кравця чи швачки[56]. Кафтани з таких коштовних тканих були елементами гардеробу заможних верств населення, наприклад, козацької еліти[57]. Окрім кафтанів серед одягу настоятеля можна натрапити на численні коштовні хутра[58], що так само свідчить про належність ігумена до кола заможних людей.

Головним обов'язком настоятеля є управління обителлю та піклування про свою братію. З наявних нам даних можемо зробити висновок, що Яків

---

[55] ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 8 зв.
[56] *Славутич Є.* Шовкові тканини в костюмах військової еліти і урядовців Української козацької держави та їхня тогочасна термінологія // Історико-географічні дослідження в Україні. 2007. – Вип. 10. – С. 167.
[57] *Яременко. М.* Повсякдення професорів Києво-Могиянської академії XVIII століття // Повсякдення ранньомодерної України. – 2013. – Вип. 1. – С. 82.
[58] ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 538. – Арк. 8-8 зв.

Воронковський справлявся з цією задачею успішно. В управлінні обителлю ігумену допомагав духовний собор, очолюваний намісником[59]. У 1768 році Яків Воронковський написав спеціальну «інструкцію», згідно з якою духовний собор мав щоденно (окрім святкових днів та неділі) збиратися задля обговорення нагальних проблем щодо монастирського життя, зокрема часто це стосувалося поведінки ченців[60].

Ігумен міг прислуховуватися до порад соборян, проте зазвичай остаточне рішення належало саме йому. Так, наприклад, із ситуацією, яка склалася з монахом Дермидонтом, який неналежно себе поводив через надмірне вживання спиртних напоїв, настоятель та духовний собор не дійшли згоди. Зокрема, останній видав постанову стосовно покарання ченця, де йшлося про вислання Дермидонта до іншої обителі за рішенням духовної консисторії[61]. Яків Воронковський відкину пропозицію, аргументуючи це тим, що у стінах обителі не один Дермидонт поводить себе таким чином[62]. Ймовірно, настоятель насамперед піклувався про престиж власного монастиря та не бажав, аби дана справа стала відома нагорі.

Завдяки частково збереженим особистим листам Якова Воронковського ми можемо встановити, яким було коло спілкування настоятеля. Насамперед варто зауважити, що доволі вагомий послужний список та «позамонастирська» діяльність (членство у «присутствії») зумовлювали публічність ігумена. Так само Яків Воронковський як «начальник» монастиря часто міг мати зустрічі зі світськими особами, зокрема ктиторами обителі. Саме так виникла певна мережа зв'язків ігумена, до якої входили і духовні особи, і світські.

З особистого листування настоятеля ми можемо побачити, що його частими кореспондентами були такі духовні особи, як-от: «начальники»

---

[59] *Голубев С. Т.* История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастиря. – Киев, 2011. – С. 228.
[60] Там само. – С. 228-229.
[61] Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 235-236.
[62] Там само. – С. 239-240.

Ніжинського Благовіщенського, Лебединського та Томашівського монастирів. Листи часто обмежувалися короткими побажаннями здоров'я, привітання з іменинами чи Новим роком, тобто дотримання політесу[63]. Так само знаходимо у листах слова вдячності настоятелів один одному за прихисток[64], адже під час тривалих подорожей, зумовлених справами поза межами монастиря, «начальники» часто зупинялися в інших обителях.

Знайомство з цими настоятелями могло відбутися в межах Академії, зокрема один з кореспондентів, «начальник» Ніжинської Благовіщинської обителі Віктор Ладижинський, з 1753 по 1764 рік викладав там риторику та грецьку мову[65]. Відомо, що ігумен був намісником Софійвського монастиря саме у той час, коли Яків Воронковський обіймав посаду кафедрального писаря[66]. Цілком можливо, що їхні шляхи могли перетнутися й тут.

Щодо світських осіб, то насамперед варто згадати листування Якова Воронковського зі своїм другом Миколою Бантишем-Каменським. Відомо, що майбутній історик вчився в Академії у той час, коли й видубицький настоятель, тому, ймовірно, саме там і відбулося їхнє знайомство. Листування між приятелями часто стосувалося саме книжок, про що ми ще згадаємо у наступному розділі. Слід зауважити, що Микола Бантиш-Каменський був постачальником друкованих текстів, або, користуючись терміном, який запропонувала Оксана Прокоп'юк, «книжковим агентом» для бібліотеки Києво-Печерської лаври[67]. Також відомо, що Яків Воронковський не лише питав приятеля про ту чи іншу літературу, а й сам надсилав другу для наукових

---

[63] ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 324. – Арк. 22.
[64] Там само. – Арк. 17.
[65] *Дороніна Т. О.* Ладижинський Василь, чернече ім'я Віктор // Києво-Могилянська академія в іменах XVII - XVIII ст.: Енциклопедичне видання. – Київ, 2001. – С. 309.
[66] *Хижняк З. І.* Воронківський, чернече ім'я Іаков // Там само. – С. 126.
[67] *Прокоп'юк О. Поповнення* бібліотеки Києво-Печерської лаври новими виданнями впродовж 1770-1780-х рр.: ініціатори, реалізатори, потреби // Київська Академія. – 2020. – Вип. 17. – С. 124.

розвідок певні матеріали[68]. Василій Ульяновський окреслив більш детально листування між двома приятелями та іншими адресатами настоятеля у своїй розвідці про Якова Воронковського[69].

Так само варто згадати листи настоятеля, що були адресовані ктиторам Видубицької обителі. Листування зазвичай мало формальний характер, зокрема це могло бути привітання з Новим роком чи вдячність за «благодеяния»[70]. З кореспонденції ми дізнаємося про ймовірну ктиторку монастиря Олену Данилівну та її сина Василія Даниловича. В одному з листів настоятель бажає благодійниці та її сину здоров'я й вітає з Новим роком[71]. Такі листи були так само частиною політесу, що зумовлював формування взаємин не лише з церковною елітою, а й світською. Від останньої часто залежало фінансування обителі.

Отже, у цьому коротенькому викладі біографії насамперед слід наголосити на добрій освіті Якова Воронковського, його настоятельських обов'язках (які намагався виконувати ретельно), пов'язаному з ними поважному соціальному статусі, а також власній інтелектуальній праці. Ігумен володів декількома мовами (чи, принаймні, вивчав їх): латинською, грецькою, польською, німецькою та староєврейською. Він мав достатньо широке і різнопланове коло спілкування. Зокрема о. Яків, судячи зі змісту окремих листів, у яких ішлося про інтелектуальні питання, належав до такої собі локальної (обмеженої теренами імперії) *respublica literaria*. Тож володіння Воронковським достатньо великою власною бібліотекою не викликає подиву.

2.2. Характеристика бібліотеки

---

[68] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 18.

[69] *Ульяновський В. І.* Недооцінений софіянин.... // Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 15-29.

[70] ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 324. – Арк. 20-21.

[71] Там само. – Арк. 20.

Книгозбірня ігумена нараховує 372 одиниці[72]. Ми не ставимо перед собою завдання розглянути усю бібліотеку настоятеля, а зосередимося на аналізі лише світської літератури. Окремого вивчення потребує релігійна література та богословські тексти, яких у приватній книгозбірні ігумена налічується чимало, зокрема значна кількість примірників написана іноземними мовами, здебільшого латиною. Так само Яків Воронковський мав і власні рукописи, що збереглися до цього часу. Ми вже згадували, що настоятель займався складанням «історії» Видубицького монастиря. Так само ігумен писав про Софійську (історія, що й коли було побудовано, список кафедральних писарів), та Братську Богоявленську (перелік ректорів і настоятелів) обителі, Ніжинське грецьке братство, київських митрополитів[73]. Слід зауважити, що колекція текстів приватної книгозбірні настоятеля перевищувала в рази Видубицьку монастирську бібліотеку. З повідомлень Степана Голубєва ми дізнаємося, що станом на другу половину XIX ст. бібліотека налічувала біля 30-ти друкованих книжок, серед яких переважна більшість богослужбових текстів [74]. Відомо, що за часів настоятельства ігумена монастирська книгозбірня містила 199 примірників[75], що контрастує з кількістю збірок, яку мав Яків Воронковський.

Бібліотека настоятеля дійсно була одна з найбільших чернечих книгозбірень того часу. Інші видубицькі «начальники» не мали й третини тих текстів, що містилися у бібліотеці Якова Воронковського. Так, наприклад, серед речей, що залишилися після смерті видубицького ігумена Сифа Гамалії значилося лише 23 книжки[76]. Велика колекція книжок, яку мав Яків Воронковський зумовлювалася не лише значними статками, а й

---

[72] *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 159.
[73] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 58-122.
[74] *Голубев С. Т.* Рукописи Киево-Выдубицкого монастыря // Киевские епархиальные ведомости. – 1875. – №16. – С. 529-530.
[75] *Яременко. М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 143.
[76] Там само. – С. 159.

інтелектуальними запитами самого настоятеля. Адже серед видубицьких «начальників» були й ті, хто так само мав коштовні речі, наприклад, вже згадуваний нами Сиф Гамалія, але, очевидно, не витрачав їх на поповнення власних книгозбірень різноманітними текстами.

Якщо порівнювати книжкові зібрання Якова Воронковського з відомими нам бібліотеками настоятелів інших монастирів, то видубицький ігумен так само займає тут провідну позицію. Так, наприклад, реєстр (1765 р.) книжок «начальника» Кирилівської обителі Мелхіседека Орловського нараховував 34 примірники[77]. Приватна книгозбірня архімандрита Золотоверхо-Михайлівського монастиря Йоаникія Скабовського містила 37 текстів (реєстр за 1753 р.)[78]. Максим Яременко у своєму дослідженні наводить кількість книжок, що містилися в особистих бібліотеках деяких київських настоятелів. Зокрема, варто згадати ігумена Петро-Павлівського монастиря Петра Артовського, у книгозбірні якого налічувалося 116 примірників[79]. Хоча це є найбільшим показником серед інших настоятелів, проте петро-павлівський «начальник» не мав й половини збірок, що містилися у бібліотеці Якова Воронковського.

Інформацію про бібліотеку дізнаємося із посмертного реєстру всіх ігуменських речей (1774 р.), складеного ієромонахом Гядяцького Красногірського монастиря Лукіаном та намісником Видубицької обителі ієромонахом Йоанникієм і засвідчений рідним братом покійного Якова Воронковського[80]. Варто зауважити, що брати ігумена, обидва духовні особи, претендували на спадщину особистих речей настоятеля і подали клопотання щодо цього митрополиту. Після довготривалої процедури вони таки отримали

---

[77] Києво-Могилянська академія кін. XVII - поч. XIX ст. Повсякденна історія: збірник документів / Упоряд.: О. Ф. Задорожна, Т. Л. Кузик, З. І. Хижняк, М. В. Яременко. – Київ, 2005. – С. 194-195.
[78] Там само. – С. 141-142.
[79] *Яременко. М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 159.
[80] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 123.

бажане, зокрема й книжки, що належали особисто Якову Воронковському (337 примірників), проте подальша доля яких так і залишається невідомою[81]. Укладачі реєстру, ймовірно, не дуже переймалися точною вказівкою назв книжок та означенням їхніх авторів при переписуванні. Ми натрапляємо на неповні титули, без вказівки автора (часто зазначається лише перекладач) та року видання. Проте, варто зазначити, що є й доволі ретельно складені описи, не лише з повною назвою та інших, а й вказівкою на формат книжки та місце друку. Деякі примірники не вдалося ідентифікувати за назвою.

Невідомо чи володіли укладачі списку іноземними мовами, чи механічно передавали назви із наявних екземплярів. Проте можна припустити, що польську мову, ймовірно, знали, на що вказує ретельно виписані без помилок назви, деякі навіть перекладені, а поряд зазначено «на полском языке»[82]. Натомість німецькою мовою укладачі навряд чи володіли, адже є найменування книжок, де вказаний автор та перше слово заголовку (або яке вдалося розібрати), а поряд зазначено, що примірник «на немецком языке»[83].

Незважаючи на те, що деякі книжки нам не вдалося ідентифікувати, значна частина колекції приватної бібліотеки настоятеля містить доволі цікаві знахідки. Ми не знаємо, чи читав (бодай проглядав) Яків Воронковський усі свої книжки – для такого вивчення потрібно насамперед виявити (за умови збереження) та переглянути самі екземпляри. Проте, ті дані, що ми маємо про особу настоятеля, дають змогу припустити, що більшість цих текстів ігумен таки читав. Зрештою, не лише використання, а й факт відбору до приватної книгозбірні тих чи тих примірників, дозволяє побачити особисті вподобання ченця, чи цікавили його новинки, якій літературі він надавав перевагу тощо.

---

[81] *Ульяновський В. І.* Боротьба за спадщину: розпорошення й втрати // Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 52-55.

[82] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. С. 125.

[83] Там само. – С. 126.

Розділ ІІІ. Жанрова характеристика світської літератури

Далі ми будемо аналізувати 114 позицій світської літератури із книгозбірні настоятеля. Жанрове представлення літератури наводимо у таблиці.

Таблиця

Характеристика світських книжок[84]

Жанр	Кількість	Мова
Медична література	15	латинською – 8, російською – 6 (1 – переклад), польською – 1
Праці з історії та географії	34	23 – російською (6 – переклад), 7 – латинською, 2 – польською, 2 – німецькою
Книжки з природничих та точних наук	4	4 – російською (3 з яких переклад)
Роботи з господарства	4	3 – російською (1 – переклад), 1 - польською
Навчально-виховна та просвітницька література	24	17 – російською (12 – переклад), 4 – польською, 3 – латинською
Лінгвістичні праці	9	3 – російською (1 – переклад), 6 – латинською
Поезія та «розважальна» література	6	1 – німецькою, 2 – польською, 2 – латинською, 1 – російською (переклад)
Путівник	1	1 – російською (переклад)
Тексти античних авторів	8	5 – латинською, 3 – російською (переклад)
Філософськи твори	7	6 – латинською, 1 – російською (переклад)

Бачимо, що у бібліотеці Якова Воронковського домінували історико-географічні праці, роботи навчально-виховного та просвітницького жанру. Попит на таку літературу, як ми подивимося далі зріс з другої половини XVIII

[84] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021.

ст. Найбільша частка світських книжок були російською, зокрема переклади, та латинською, проте у книгозбірні настоятеля була й польськомовна (10 позицій) та німецькомовна література (3 примірники).

3.1. Медична література

У бібліотеці Якова Воронковського міститься чимала кількість медичної літератури. Нам вдалося ідентифікувати 15 позицій цього жанру. Так, наприклад, натрапляємо на медичний трактат у чотирьох томах австрійського лікаря (сам походив з Голландії) Герарда ван Світена *Commentaria in Hermanni Boerhaave aphorismos de cognoscendis et curandis morbis* («Коментарі до афоризмів Германа Бургаве про розпізнавання та лікування хвороб», 1753 р.)[85]. Автор цієї праці є доволі цікавою фігурою, адже він був лікарем при дворі Марії Терезії та посприяв розвитку медичної освіти серед австрійських лікарів, зокрема за його ініціативою віденські лікарі почали вивчати і застосовувати клінічну методологію[86]. Герарда ван Світена важко назвати просвітником, бо у багатьох речах він залишався «старомодним академіком», зокрема й зазначена вище праця не була «відкриттям» для світу медицини, проте лікар був натхнений ідеями доби Просвітництва та зміг їх донести до Віденського двору[87].

Натомість сам автор оригінального медичного трактату *Aphorismi de cognoscendis et curandis morbis* («Афоризми про розпізнавання та лікування хвороб», 1709)[88], виявленому у бібліотеці настоятеля, голландський лікар Герман Бургаве, зробив чималий внесок у розвиток медицини. Ця праця стала настільною книжкою для лікарів, що займалися практичною медициною, зокрема у ній містився перелік певних хвороб та способи, як виявити причини цих недугів[89]. У книгозбірні Якова Воронковського натрапляємо на ще одну

---

[85] Там само. – С. 137.
[86] *Brechka F. T.* Gerard van Swieten and his World 1700-1772. – Netherlands, 1970. – P. 135.
[87] Там само. – P. 135-136.
[88] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 137.
[89] *Brechka F. T.* Gerard van Swieten and his World 1700-1772. – Netherlands, 1970. – P. 62.

працю цього автора *Libellus de materiae medicae et remediorum formulis* ... (1719 р.)[90], яка, судячи з назви, була доповненням до праці, що була видана раніше.

Варто зауважити, що Яків Воронковський в останні роки життя мав доволі слабке здоров'я, що підтверджується постійними згадками стосовно цього у листах. Так, наприклад, у листі (1772 р.) до козелецького намісника Йоанна Давидовичу настоятель повідомляє про свій незадовільний стан та довготривалу хворобу: «будучи я десятий мсц болен, но по требованию вашему во удоволство оного за тою болізнию не могл совершенно справитись … о слаби моей болізни при безкровной жертві не забивать мене в молитвах прошу»[91]. Бачимо, що через постійне нездужання Яків Воронковський, ймовірно, шукав практичні поради, аби хоч якось зарадити своєму стану. Саме цим – слабким здоров'ям – можна пояснити увагу та колекціонування медичної лектури. Зрештою, не слід забувати, що увага до свого організму навіть здорових людей того часу – це ознака доброї освіти та її впливу на певні життєві правила.

Серед іншої літератури, що стосувалася медицини, натрапляємо й на книжки такого кшталту «Книжка рукописная разных медических сочинений», «Наставления и правила врачебныя для деревенских жителей служащия ко умножению недоволного числа людей в России»[92]. Автором цієї праці був доктор медицини Йоган Керштанс, який став першим професором медичного факультету у Московському університеті, де започаткував заняття у сфері медицини за європейським зразком[93]. Ймовірно, настоятель насамперед користувався даним текстом у практичних цілях стосовно власного здоров'я,

---

[90] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 137.

[91] Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ, 2017. – С. 248.

[92] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 132.

[93] Иностранные профессора российских университетов (вторая половина XVIII - первая треть XIX в.) / Под. ред. А. Ю. Андреева. – Москва, 2011. – С. 96.

проте, відомо, що згадувана вище робота містила поради як зберігати та застосовувати ліки мирянам, котрих повинні були проінструктувати щодо цього їхні пастирі[94]. Ще однією цікавою працею з медицини, знайдену серед інших текстів, є робота німецького лікаря Георга Детхардинга *Elementa diaetae, sive Regulae physico-medico-ethicac* («Елементи дієти…», 1734 р.)[95].

Можна припустити, що з міркувань турботи про власне здоров'я настоятель цікавився й фізіологією. Зокрема у переліку книжок ігуменської бібліотеки можемо побачити праці на цю тему: «*Physiologia…»* (Герман Бургаве)[96], *«Dissertatio phisica medica inauguralis sistens vim elasticam, eco fundamentu vitae et motus in mechanica corporis human»*[97] (автор невідомий). Так само в ігуменській бібліотеці можемо побачити роботи з анатомії. Зокрема, настоятель мав перекладену з латини працю засновника німецької хірургії Лоренца Гайстера «Сокращенная анатомия, все дело анатомическое кратко в себе заключающая» (1757 р.)[98]. Праця була перекладена російським лікарем Мартином Шеїном, який так само вивчав анатомію та був хірургом у Санкт-Петербурзькому адміралтейському шпиталі[99].

Натрапляємо на різноманітні лікувальні довідники: «Лечебник рукописный, в бумагу оправный»[100], «Книга полска печатанна називаемая Травник лечебной»[101], «Травник печати московской»[102]. Ці роботи важко ідентифікувати, бо у реєстрі не вказані дати їх написання чи видання, проте можемо припустити, що більшість праць були створені у XVIII ст., адже як ми

---

[94] *Яременко М. В.* Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина) // Київська Академія. – 2012. – Вип. 10. – С. 134-135.
[95] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 137.
[96] Там само. – С. 126.
[97] Там само. – С. 127.
[98] Там само. – С. 136.
[99] *Змеев Л. Ф.* Русские врачи писатели. – Санкт-Петербург, 1886. – С. 165.
[100] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021.– С. 130.
[101] Там само. – С. 139.
[102] Там само. – С. 157.

мали змогу побачити, Яків Воронковський цікавився здебільшого новими медичними текстами. Російський лікар Василій Флоринський в одній зі своїх робіт згадує лікувальний «Травник», який було перекладено з польської і котрий інший медик Вільгельм Ріхтер датував (оригінал) 1423 роком, проте автора вважає, що текст був написаний значно пізніше, адже містив вказівки щодо фельдшерів та доволі сучасні методи лікування[103]. Лікар наводить приклад одного з таких «травників», складеного у XVIII ст., зокрема тут ми можемо побачити перелік різноманітних рослин, які варто застосовувати для лікування тої чи іншої хвороби[104].

Домашні «лечебники» могли складатися з матеріалів інших давніших джерел або містити інформацію з іноземних праць (як перекладів, так і оригіналів). Так само слід зауважити, що такі тексти часто переписувалися та перевидавалися[105]. Серед іншого натрапляємо на польський медичний довідник з хвороб та методів їх лікування *Compendium medicum to iest kratkie zebranie y opisanie chorob na siedm traktatow rozdzielone*[106] (збірку, ймовірно, було складено у 1680 році, авторство приписують Аполінарію Вечорковичу). Робота містить, окрім опису хвороб та лікувальних порад щодо їх позбавлення, так само рецепти різноманітних спиртних напоїв (водки, джулепів), масел, сиропів, варення тощо. Поради, викладені у збірці, зібрані з праць інших відомих лікарів, імена яких перераховані автором на початку книжки[107]. Доволі цікавим знайденим у списку книжок текстом є праця московського лікаря Християна

---

[103] *Флоринский В. М.* Русские простонародные травники и лечебники. – Казань. 1879. – С. VII-VIII.
[104] Там само. – С. 3-15.
[105] *Потебня А.* Малорусские домашние лечебники XVIII в. – Киев, 1890. – Т. 28. – Січень. – С. 91-93.
[106] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021.– С. 136.
[107] *Wieczorkowicz A.* Compendium Medicum Auctum. To iest: krotkie zebranie i opisanie chorob ich rożności, przyczyn, znakow, sposobow do leczenia. – Częstochowa, 1789. – S. 2.

Пекена «Домашний лечебник, или, Простый способ лечения»[108] (1765 р.). У цій книзі міститься опис та спосіб лікування сухот, зокрема лікар пропонує два види лікування: «первое такъ называемое молошное лѣченіе, а второе состоитъ въ движеніи. Можно оба сіи совокупить вмѣстѣ»[109]. Як вже було зазначено, Яків Воронковський помер саме від сухот.

Варто зауважити, що такі лікувальні порадники були доволі поширеними серед церковної та світської інтелектуальної еліти[110]. Найбільш популярним медичним текстом був «Лечебникъ прохладной вертоградъ» (переклад з німецької, 1672 р.), текст якого наводить у своїй праці вже згадуваний нами Василій Флоринський[111], проте у настоятельській книгозбірні ми цього примірника не знайшли.

Не менш цікавою є «Книга таємниць» Алессіо П'ємонтезе (*Alexego Pedemontana medyka philosopha,* taiemnice … z lacinskiego ięzyka na polski przełozone przez Sebastiana Sleszkowskiego, оригінал видано 1595 року)[112]. Важко назвати цей текст суто медичним текстом, адже «книжки таємниць» були комплексними збірками медичних приписів, технічних формул, кулінарних рецептів, «експериментів» різного кшталту, розіграшів, що мали практичний характер та активно могли використовуватися у господарстві[113]. Можна припустити, що практичні поради, які містилися у роботах такого кшталту, могли б стати у нагоді для Якова Воронковського як настоятеля, котрий опікувався й господарським життям власної обителі.

---

[108] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021.– С. 161.

[109] *Пекен Х.* Домашний лечебник, или Простой способ лечения. – Москва, 1786. – С. 92.

[110] *Яременко М. В.* Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина) // Київська Академія. – 2012. – Вип. 10. – С. 133.

[111] *Флоринский В. М.* Русские простонародные травники и лечебники. – Казань. 1879. – С. 19-209.

[112] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 129.

[113] *Eamon W.* Science and the Secrets of Nature: Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture. – Princeton, New Jersey, 1994. – P. 16.

Натрапляємо на ще одну «книжку таємниць» *De miraculis occultis naturae* (1559 р.), автором якої був фламандський лікар та вчений Левін Лемній, котрий писав про божественність природи та відкидав натуралізм[114]. Так само ця праця містить перелік певних хвороб зі симптомами та поради щодо лікування.

Отже, увага Якова Воронковського до медичної літератури може мати кілька пояснень. Зокрема, через освіту, оскільки в Академії на курсах філософії вивчали людський організм та причини його хвороб. Як ми вже згадували, у цей період медичні порадники мали доволі широку популярність серед духовних осіб, що могло пояснюватися певним тогочасним «трендом» на медичні тексти. Варто враховувати й те, що використання настоятелем лікарських порадників могло зумовлюватися так само піклуванням про свою братію, аби, наприклад, давати поради під час лікування останньої. Врешті, ігумен мав проблеми зі здоров'ям, тому згадана медична література мала для ченця й практичний сенс.

Медичні тексти, що містилися у бібліотеці настоятеля, були дещо різношерстими, окрім трактатів із загальної медицини, анатомії та фізіології, ми можемо побачити тут різного кшталту лікувальні порадники, «травники», «книжки таємниць» тощо. Більшість праць були сучасними та певною мірою новаторськими. Водночас маємо й давніші роботи. Ймовірно, це зумовлювалося інтелектуальними запитами Якова Воронковського та бажанням охопити якомога ширше коло знань.

3.2. Історія та географія

У приватній книгозбірні Якова Воронковського нараховується чимало праць з історії, не лише Російської імперії, а інших держав. Зокрема, можна нарахувати 26 історичних робіт. Так, наприклад, натрапляємо на значну кількість текстів з історії Речі Посполитої. Зокрема, у бібліотеці настоятеля була робота данцигського історика Готфріда Ленгниха *Historia Polona A Lecho*

[114] Там само. – P. 274.

In Annum… (1748 р.)[115] Автор цієї праці зробив значний внесок у розвиток як німецької так і польської історіографії, зокрема чимало його робіт присвячено вивченню особливого статусу Королівської Пруссії у складі Речі Посполитої[116]. Відомо, шо Готфрід Ленгних навчав трьох синів Станіслава Понятовського, один з яких потім стане польським королем[117]. Дана праця має дидактичний характер, адже була написана саме для синів Станіслава Понятовського. Зокрема, у роботі автор виклав сучасний стан тодішньої Речі Посполитої та спонукав до проведення реформ[118]. Працю слід вважати не лише історичною, а й просвітницькою.

Так само натрапляємо на працю німецького медика, історика, музикознавця та одного з передвісників польського Просвітництва Лоренца Міцлера Кристофа *Historiarum Poloniae Et Magni Ducatus Lithuaniae Scriptorum* (Історія Польщі та Великого князівства Литовського (1761 р.)[119]. Яків Воронковський мав у себе в колекції й «Польську хроніку» Мартина та Йоахима Бєльських (Kroniki polskiej Marcina Bilskiego księgi, 1587 р.)[120]. У роботі викладено хронологічно історію Речі Посполитої ще з давнини. Цікаво, що праця містить розділи й з історії України[121].

У бібліотеці можна побачити «Польські аннали» королівського історіографа Веспасіяна Коховського. Робота містить чимало матеріалів стосовно козацької революції, проте працю не вважають суто історичною, вона так само є й літературним твором, а інформація подана у тексті далеко не завжди є достовірною, наприклад, вигадана промова Богдана Хмельницького

---

[115] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 135.
[116] *Friedrich K.* The other Prussia: Royal Prussia, Poland and liberty, 1569-1772. – *Cambridge,* 2000. – P. 191-192.
[117] Там само. – P. 200.
[118] Там само. – P. 200.
[119] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 137.
[120] Там само. – С. 137.
[121] Енциклопедія історії України: У 11 т. – Київ, 2003. – Т. 1. – С. 250.

стосовно османів[122]. Згадаємо ще один текст з історії Польщі, знайдений у бібліотеці ігумена. Йдеться про книжку польського історика Яна Альбертранді (завідував бібліотекою короля Станіслава II Августа) *Polskiego Królewstwa dzieie krotko lat porządkiem opisane* (1766 р.)[123].

Бачимо, що Яків Воронковський мав достатньо строкату колекцію книжок з історії Польщі, зокрема настоятель не обмежувався працями лише одного автора, а цікавився й іншими текстами. Ігумен, ймовірно, мав на меті всебічно вивчати ті чи інші події. Ми вже згадували вище, що Яків Воронковський і сам був певним чином істориком-аматором, тому видається цілком логічним його зацікавленість якомога більшою кількістю авторів, які б по-різному висвітлювали історичні події.

Водночас у настоятельській бібліотеці містилася значна кількість робіт з української та російської історії. Так, наприклад, бачимо працю російського історика Василія Татіщева «История Российская» у двох частинах (1768-1773 рр.)[124]. Ця робота, яка декілька разів підпадала під цензуру та неодноразово перевидавалася, стала новою сторінкою в російській історіографії, зокрема, як повідомлялося, у своєму дослідженні історик використовував велику кількість джерел, що складалися здебільшого з невідомих літописів[125]. Проте, український історик Олексій Толочко у своєму дослідженні присвяченому аналізу цих буцімто невідомих джерел, які використовував Василій Татіщев для написання «Истории Российской», спростовує останні та надає докази щодо їх містифікації з боку російського автора[126]. Василій Татіщев займався питанням походження слов'ян, що було доволі популярним на той час і призвело до

---

[122] *Мицик Ю. А.* Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.— Дніпропетровськ, 1996. С. 210-211.
[123] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 130.
[124] Там само. – С. 133.
[125] Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. – Санкт-Петербург, 2010. – Т. 3. – С. 217-218.
[126] *Толочко А. П.* "История Российская" Василия Татищева: Источники и известия. – Москва, Киев, 2005.

дискусій щодо норманської концепції[127]. На відміну від Михаїла Ломоносова, історик мав поміркований погляд на норманську теорію та намагався примирити дві протилежні думки.

Натрапляємо на працю хорватського історика Мавро Орбіні «Книга историография, початия имене слави и разширения народа славянскаго», що була у 1722 році перекладена з італійської на російську єпископом та богословом Феофілактом Лопатинським[128]. У перекладеній праці містилася стаття «Рассмотрение сия повести…», яка спростовувала твердження Мавро Орбіні у розділі, де йшлося про те, що Кирило та Мефодій були послані до Моравії з Риму[129]. Цікаво, що Яків Воронковський у приватному листуванні з істориком Миколою Бантишем-Каменським радив останньому задля наукових досліджень саме «Рассмотрение…», якому настоятель приписував авторство Феофана Прокоповича[130]. Тут маємо підтвердження того, що настоятель не лише читав свої книжки, а й рефлексував над ними, зокрема «вводив» у контекст інтелектуального спілкування.

Так само знаходимо у книгозбірні роботу російського вченого та письменника Михаїла Ломоносова «Древняя российская история» (1760-1761 рр.)[131]. Відомо, що історичні тексти автора некритично використовували джерела та часто складалися суто з компіляції літописів[132]. Ломоносов був противником норманської теорії походження Русі й активно дискутував щодо

---

[127] *Когут З.* Династичне чи етнодинастичне царство? Дві ранньомодерні концепції Росії // Коріння ідентичности: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ, 2004. – С. 183.

[128] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 133.

[129] Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. – Санкт-Петербург, 1999. – Т. 2. – С. 227.

[130] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 19.

[131] Там само. – С. 133.

[132] Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. – Санкт-Петербург, 1999. – Т. 2. – С. 224-225.

цього з Герхардом Міллером[133]. Можемо натрапити й на інші роботи Михайла Ломоносова, котрі окреслюють його літературну діяльність, зокрема бачимо дві частини «Собрания разних сочинений в стихах и в прозе»[134]. Маємо тут і книжку «Грамматика российская»[135], ймовірно, якою Яків Воронковський користувався задля своїх лінгвістичних потреб. Слід зауважити, що Михаїл Ломоносов запропонував концепцію «трьох стилів», яка зумовила подальший розвиток російської літературної мови[136].

Цікавою позицію у переліку книжок бібліотеки настоятеля є праця українського автора Василія Рубана (вихованець Києво-Могилянської академії та учень Георгія Кониського) «Краткие географические, политические и исторические известия о Малой России» (1773 р.)[137]. Робота містить чимало інформації з історії України, зокрема згадки про козацький період. Проте, автор веде початок історії України з XIV століття, аргументуючи це так: «Не нужно здесь писать о техъ приключеніяхъ которыя Малороссійскій народъ имелъ прежде четырнадцатаго века … здесь упомянуто будетъ о томъ токмо. Что съ нимъ по отделеніи от Россіи случилось»[138], що цілком було притаманно імперському наративу. Концепт імперського «великого наративу» містив ідею «неподільності Південної та Північної Русі», зокрема Україна розглядалася як невід'ємна частина Російської імперії, історію якої виводили з часів Русі, що здавна була заселена східними слов'янами. Себто, на думку прибічників цієї

---

[133] *Каменский А. Г.* Г. Ф. Миллер и наследие В. Н. Татищева / / Вопросы истории. – 1987. – № 12. – С. 154-158.

[134] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 136, 138.

[135] Там само. – С. 157.

[136] *Когут З.* Розвиток малоросійської самосвідомості і українське національне будівництво // Коріння ідентичности: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ, 2004. – С. 95.

[137] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 137.

[138] *Рубан В.* Краткия географическия, политическия и историческия известия о Малой России. – Санкт-Петербург,1773. – С. 31.

схеми, росіянами[139]. Цікаво, що Василій Рубан вчився в Академії у той самий час, коли й Яків Воронковський[140], тому вони цілком могли знати один одного

У книгозбірні ігумена присутні тексти з історії козаччини, як-от: «Книга рукописна о разних действиях малороссийских давних времен бывших гетманов и козаков» (автор не вказаний)[141], «История о козаках запорожских» (1740 р.)[142] російського князя Семена Мишецького (матеріали збирав, коли перебував безпосередньо на Запорожжі)[143], рукопис невідомого автора «О начале проименования козаков, откуду казаки наречены…» (XVII ст.)[144], «О народе рòссийском именуемом козаках»[145].

Щодо праць з історії інших держав, то можна побачити роботу англійського дипломата Поля Рікота перекладена з польської на російську «Монархия Турецкая» (1741 р.)[146]. Книжка містить доволі точне висвітлення політичного, військового та релігійного життя Османської імперії у XVII ст., проте представлення султана є вкрай негативним, що цілком перегукується з іншими творами європейців про османів[147]. Дослідниця Лінда Дарлінг припускає, що використання автором усталеного стереотипу про османську владу мало практичну мету – як проекція на політику в Англії, зокрема автор транслював проблеми всередині власної країни.[148]. Праця була перекладена багатьма мовами і була доволі популярною у XVIII ст., ймовірно, Яків

---

139 *Когут З.* Розвиток української національної історіографії в Російській імперії // Коріння ідентичности: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ, 2004. – С. 191.
140 *Модзалевский Б. Л.* Василий Григорьевич Рубан. (Историко-литературный очерк) // Русская старина. – 1897. – серпень. – С. 395.
141 Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 139.
142 Там само. – С. 142.
143 Енциклопедія історії України: У 11 т. – Київ, 2009. – Т. 6. – С. 693-694.
144 Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 145.
145 Там само. – С. 154.
146 Там само. – С. 140.
147 *Darling L. T.* Ottoman Politics through British Eyes: Paul Rycaut's "The Present State of the Ottoman Empire" // Journal of World History. – 1994. – Vol. 5. – P. 73.
148 Там само. – P. 74.

Воронковський так само цікавився новинками, адже у його бібліотеці налічується аж два примірники цієї книжки. Досить поширеним твором була робота з всесвітньої історії німецького протестантського богослова Вільгельма Стратермана «Феатрон, или Позор исторический». У приватних книгозбірнях українських церковних інтелектуалів зазвичай містився переклад цієї праці, зроблений Гавриїлом Бужинським у 1724 році[149]. Яків Воронковський також мав один примірник цього твору у власній бібліотеці[150].

Так само можна побачити історичну працю норвезького письменника та драматурга Людвіга Голберга «Сокращенная универсальна история» (переклав з латини на російську поет Іван Барков, 1766 р.)[151]. Цікаво, що перекладач додав до розділу, де йшлося про історію Росії, власні доповнення[152]. Окрім новинок, серед переліку книжок настоятеля можна знайти й різноманітні наративні джерела, наприклад, маємо: «История российскаго народа лиц и дел знаменитих преподобним отцем Нестором летописцем печерским в року 1073 списанная»[153], «Библиотека российская историческая, содержащая древния летописи и всякия записки, часть I»[154] (упорядниками були згаданий вже нами Іван Барков та російський історик Іван Тауберт, 1767 р.). Слід зауважити, що цю збірку ще тоді розкритикували інші історики, звинувативши упорядників у недбальстві щодо оформлення текстів (оновлення орфографії та лексики) та довільному заповненні пропусків[155].

У книгозбірні є окремі роботи, присвячені біографіям різних можновладців, полководців та інших великих постатей. Наведемо декілька з

---

[149] *Дзюба О.* Приватні бібліотеки України XVIII ст.: власники та репертуар зібрань // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2002. – Вип. 2. – С. 300.
[150] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 136.
[151] Там само. – С. 132.
[152] Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. – Санкт-Петербург, 1988. – Т. 1. – С. 58-59.
[153] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 136.
[154] Там само. – С. 134.
[155] Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. – Санкт-Петербург, 1988. – Т. 1. – С. 59.

них: «Исторія о гишпанском принце, доне Карлосе сыне гишпанского короля Филиппа II»[156] французького історика Сезара Вішар Сен-Реаля (переклад, 1760 р.), *De rebus Alexandri Magni* («Історія Александра Македонського») римського історика Квінта Курція Руфа[157], «Летопись или описание о царскоименитих великих князях, митрополитах и архиепископах российских»[158].

Маємо праці й з військової історії, як-от: «Разсуждение какие законние причины Петр Первий имел к начатке войны 1700 году противу короля шведскаго» (1721 р.)»[159], праця написана на замовлення Петра I російським дипломатом Петром Шафіровим[160]; «Военное состояние Оттоманской империи, печати санкт-петербургской»[161] (1737 р., перекладена російським філологом Василієм Тредіаковським) італійського вченим-натуралістом Луїджи Марсільї. Наводимо нижче таблицю з даними тих примірників, які вдалося ідентифікувати.

Таблиця

Назва	**Автор**	**Мова**	**Час**	**Місце видання**
Historia Polona A Lecho In Annum	Готфрід Ленгних	латина	1748	Річ Посполита, м. Гданськ[162]
Historiarum Poloniae Et Magni Ducatus Lithuaniae	Лоренц Міцлер Кристоф	латина	1761	Річ Посполита, м. Варшава[163]
Kroniki polskiej Marcina Bilskiego	Мартин та Йоахим	польська	1587	Річ Посполита, м. Краків[164]

[156] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 140.
[157] Там само. – С. 141.
[158] Там само. – С. 140.
[159] Там само. – С. 140.
[160] Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. – Санкт-Петербург, 2010. – Т. 3. – С. 414.
[161] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 124.
[162] Там само. – С. 135.
[163] Там само. – С. 137.
[164] Там само. – С. 137.

	Бєльські			
Annalium Poloniae	Веспасіян Коховський	латина	1698	Річ Посполита, м. Краків[165]
Polskiego Królewstwa dzieie krotko lat porządkiem opisane	Ян Альбертранді	польська	1766	Річ Посполита, м. Варшава[166]
«История Российская» (дві частини)	Василій Татищев	російська	1768	«московской печати»[167]
«Книга историография, початия имене слави и разширения народа славянскаго»	Мавро Орбіні	мова оригіналу – італійська, переклад російською	1722	«печати Санкт-Петербургской»[168]
«Древняя российская история»	Михаїл Ломаносов	російська	1760-1761 рр.	«печати Санкт-Петербургской»[169]
«Краткие географические, политические и исторические известия о Малой России»	Василій Рубан	російська	1773	«печати Санкт-Петербургской»[170]
«История о козаках запорожских»	Семен Мишецький	російська	1740	рукопис[171]
«О начале проименования козаков, откуду казаки наречены…»	невідомий	російська	XVII ст.	рукопис[172]
«Монархия Турецкая»	Поль Рікот	переклад з польської на російську	1741	«печати Санкт-Петербургской»[173]
«Феатрон, или Позор исторический»	Вільгельм Стратерман	переклад з латини	1724	«печати Санкт-Петербургской»[174]
«Сокращенная универсальна история»	Людвіг Голберг	переклад з латини	1766	«печати Санкт-Петербургской»[175]

[165] Там само. – С. 127.
[166] Там само. – С. 128.
[167] Там само. – С. 133.
[168] Там само. – С. 133.
[169] Там само. – С. 133.
[170] Там само. – С. 137.
[171] Там само. – С. 142.
[172] Там само. – С. 145.
[173] Там само. – С. 140.
[174] Там само. – С. 136.

«Библиотека российская историческая, содержащая древния летописи и всякия записки, часть I»	упорядники Іван Барков та Іван Тауберт	російська	1767	«печати Санкт-Петербургской»[176]
«Исторія о гишпанском принце, доне Карлосе сыне гишпанского короля Филиппа II»	Сезар Вішар Сен-Реаль	переклад з французької	1760	«печати Санкт-Петербургской»[177]
De rebus Alexandri Magni («Історія Александра Македонського»)	Квінт Курцій Рут	латина	видання 1678 року	м. Париж[178]
«Разсуждение какие законние причины Петр Первий имел к начатке войны 1700 году противу короля шведскаго»	Петро Шафіров	російська	1721	«печати Санкт-Петербургской»[179]
«Военное состояние Оттоманской империи, печати санкт-петербургской»	Луїджи Марсільї	переклад з італійської	1737	«печати Санкт-Петербургской»[180]

Щодо робіт з географії, то у бібліотеці настоятеля натрапляємо на такі книжки: «Краткое руководство к географии: в пользу учащагося при гимназии юношества» невідомого автора (1742 р.,)[181], «Краткое руководство к древней географии с изъяснением нынешняго состояния известных в древния времена земель» російського автора Івана Стафенгагена (1755 р.)[182], дві частини «Географии … на немецком языке» (1693 р.) німецького географа Йоганна Гюбнера[183], *Geographia* Страбона (латиною, частина перша)[184], *Rudimenta geographica* (єзуїта Максиміліана Дюфрена, 1743 р.)[185], *Introduction in universam Geographiam tam veterem, quam novam, tabulis illustrata* («Вступ до універсальної географії, з ілюстраціями», 1624 р.) Філіпа Клювера[186], «Атлас

[175] Там само. – С. 132.
[176] Там само. – С. 134.
[177] Там само. – С. 140.
[178] Там само. – С. 141.
[179] Там само. – С. 140.
[180] Там само. – С. 124.
[181] Там само. – С. 133.
[182] Там само. – С. 159.
[183] Там само. – С. 172.
[184] Там само. – С. 140.
[185] Там само. – С.126.
[186] Там само. – С.129.

сочиенный к ползе и употреблению юношества и всех читателей исторических книг» (1737 р.)[187] Миколая Жиглаєва.

Отже, бачимо, що у бібліотеці Якова Воронковського містилася значна кількість праць з історії та географії, зокрема чимало латиною. Переважна більшість текстів була видана впродовж XVIII ст., проте у книгозбірні натрапляємо й на більш давні праці.

Як помилково вважає Зоя Хижняк, на початку XVIII ст. у Києво-Могилянській академії історія та географія стають окремими дисциплінами, зокрема остання була відокремлена з курсів натурфілософії[188]. Звісно, історичні та географічні знання і тоді, і раніше в Академії давали. Проте, окремі відповідні навчальні дисципліни з'являються у програмі закладу вже в другій половині XVIII ст. Зокрема, у 1762 році була видана спеціальна інструкція щодо створення училищних домів, де серед запроваджених курсів значилися такі: церковна та «громадянська» історія[189]. Історія була інструментом виховання та слугувала інтересам держави.

Цілком можливо, що вибір тих чи інших праць, знайдених у книгозбірні настоятеля, міг зумовлюватися його академічним минулим. Зокрема, відомо, що викладачі Академії складали для своїх вихованців перелік рекомендованої літератури для прочитання («апарати»), яка містилася у бібліотеці навчального закладу[190]. Згадані праці мали великий попит серед українських інтелектуалів, зокрема й церковної еліти[191]. Зокрема, у приватній бібліотеці, наповнення якої

---

[187] Там само. – С. 159.

[188] *Хижняк З. І., Маньківський В. К.* Історія Києво-Могилянської академії. – Київ, 2003. – С. 94.

[189] *Торган О. Т.* Викладання історії в Києво-Могилянській академії останньої третини XVIII – початку XIX ст.: зміст курсу та викладачі. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра історії: 6.020302 / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2014. – С. 15-24.

[190] *Хижняк З. І., Маньківський В. К.* Історія Києво-Могилянської академії. – Київ, 2003. – С. 91.

[191] *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 161.

дослідила історик Людмила Посохова, ректора Харківського колегіуму Лаврентія Кордета здебільшого містилися тексти саме з історії та географі[192].

Слід зауважити про практичне використання історичних робіт ігуменом, зокрема, йдеться про участь Якова Воронковського в Уложеній комісії. Так наприклад, у пунктах Київської єпархії, поданих до комісії для укладання Нового Уложенія, загалом йшлося про збереження тих прав та привілеїв духовенства, які воно мало ще у складі Великого князівства Литовського[193]. Згадані пункти (74 позиції) мали чіткий зміст та аргументацію до кожної висловленої вимоги. Так само духовні особи Київської єпархії продемонстрували високий рівень обізнаності в історії власних земель[194].

Історичні тексти настоятель міг використовувати задля написання власних робіт. Ми вже зазначили, що Яків Воронковський писав історію декількох київських обителей, зокрема й Видубицької, тому згадані історичні праці могли цілком стати настоятелю у нагоді.

3.3. Книжки з точних та природничих наук

Слід зауважити, що у книгозбірні настоятеля містилися праці з точних та природничих наук. Зокрема, маємо працю «Открытие сокровенных художеств служащее для фабрикантов и мануфакториcтов и протчих художеств» (1768-1772 рр.,частини II, III) російського педагога Михайла Агентова[195]. Збірка складалася з перекладених текстів німецьких авторів та була першої російською працею з технічної хімії[196]. Також натрапляємо на працю з

---

[192] *Посохова Л. Ю.* Книги з історії в особистій бібліотеці харківського інтелектуала XVIII ст. // Харківський історіографічний збірник. – 2014. – Вип. 13. – С. 169.

[193] Пункты от Киевской епархии // СИРИО. – Санкт-Петербург, 1885. – Т. 43. – С. 433–560.

[194] *Дианин А.* Малороссийское духовенство во второй половине XVIII века (по пунктам малороссийского духовенства, представленным в Екатерининскую комиссию для составления нового уложения) // Труды Киевской Духовной Академии. – Киев, 1904. – С. 592.

[195] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 134.

[196] Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. – Санкт-Петербург, 1988. – Т. 1. – С. 21.

математики «Универсальная арифметика» (1768 р., переклад)[197] швейцарського вченого Леонардо Ейлера. Так само можна побачити таку роботу «Краткое понятие о физике…, , печати санкт-петербургской» (1760 р., автор невідомий, переклад з латини)[198].

Слід зауважити, що у другій половині XVIII ст. на теренах Російської імперії зросла зацікавленість працями з природознавства, зокрема впродовж 1755-1764 рр. виходив науково-популярний журнал «Ежемесячные сочинения, к пользе и увеселению служащие», де окрім текстів з історії, географії та літератури містилися статті присвячені вивченню довкілля[199]. У цьому періодичному виданні були декілька перекладених текстів швецького науковця Карла Ліннея[200]. Яків Воронковський мав у своїй бібліотеці один випуск цього журналу за січень 1755 р.[201].

3.4. Література з ведення господарства

Цікавими знахідками у настоятельській бібліотеці є книжки, які могли б застосовуватися у господарстві. Зокрема, доволі примітною серед таких є праця «Флоринова экономия» (1739 р., перекладена з німецької російським друкарем Сергієм Волчковим)[202]. Книжка складається з дев'яти частин та містить чимало інформації про будівництво, садівництво, лісництво, землеростово, догляд за свійськими тваринами, хвороби кулінарію тощо[203]. Також можемо побачити

---

[197] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 140.
[198] Там само. – С. 125.
[199] *Готовцева А. Г* «Откровением естественных вещей»: развитие естественнонаучных знаний в России середины XVIII в. и русская журналистика // Вестник РГГУ. – 2015. – № 4. – С. 9-12.
[200] Там само. – С. 12-13.
[201] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 132.
[202] Там само. – С. 162.
[203] Флоринова экономия. – Санкт-Петербург, 1738. – С. 1-39, 109-130, 151-193, 197-229, 237-252, 255-281, 285-291.

роботу польського автора Яна Германа *Gospodarstwo domove* (1761-1775 рр.)[204]. Яків Воронковський, ймовірно, цікавився лісівництвом, садівництвом та сільським господарством, зокрема це підтверджується знайденими у бібліотеці роботами, як-от: «Инструкция как производить засеви разних табаков чужестранних в Малой России»[205] (1763 р., стаття була надрукована у періодиці «Ежемесячные сочинения…») Григорія Теплова[206]; «Описание естественного состояния растущих в северных российских странах лесов» (1766 р.) німецького лісознавця Габріеля Фокеля[207]; «Книжица наставление о разведении земляных яблок»[208]. Останній текст був настановою Сенату 1765 року щодо розведення картоплі, завезеної з Європи та Америки, на теренах Російської імперії з рекомендаціями стосовно посадки овочів та навіть їхнього приготування[209].

3.5. Навчально-виховна та просвітницька література

Бібліотека Якова Воронковського містила чимало книжок дидактичного та навчально-виховного характеру. Так, наприклад, натрапляємо на доволі цікавий текст Людовика Корнелія Венеціанина «О ползе трезвыя жизни» (1768 р., переклад російською)[210]. У книзі автор у доволі розважальній формі розповідає про переваги тверезого життя, показуючи це на власному прикладі: «…я теперь же намеренъ показать мною самимъ, поветствуя мои увеселенія и услажденія… в 83 года получаю и которыя такъ завидны, что часто люди меня за всещастливейшаго почитаютъ»[211]. Примітно, що Людовик Венеціанин

---

[204] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 137.
[205] Там само. – С. 134.
[206] Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. – Санкт-Петербург, 2010. – Т. 3. – С. 233.
[207] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 134.
[208] Там само. – С. 123.
[209] Полное собрание законов Росийской империи. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 17 (1765-1766). – С. 141-148. – № 12406.
[210] Там само. – С. 160.
[211] *Венецианин Л. К.* Опыт о пользе трезвой жизни. – Санкт-Петербург, 1768. – С. 81-82.

скаржиться на зловживання ченцями спиртними напоями[212]. Та сама проблема побутувала і у київських монастирях, зокрема й у Видубицькому. Слід зауважити, що споживання монахами спиртного було нормою, радше засуджувалося зловживання, що провокували неналежну поведінку чи учинене через нетверезий стан ченця пошкодження майна. Проте, можна припустити, що ігумен міг користуватися цією книжкою задля виховної мети щодо братії.

Іншою цікавинкою є збірка «Басни нравоучителныя авктора господина барона Голберга»[213] (1761 р., перекладена з німецької російським письменником Денисом Фонвізіним). Роботи Людвіга Голберга були доволі популярними на теренах Російської імперії, зокрема його тексти активно почали перекладати у другій половині XVIII ст.[214] Щодо «Басни нравоучителныя», то це збірник невеликих за обсягом повчальних розповідей, котрі як і будь-які інші байки, на кінці мають мораль. Зауважимо, що у перекладі деякі розповіді навмисно вилучені через їхню «непристойність»[215].

Так само до тексті повчального характеру можемо віднести знайдену в ігуменській бібліотеці працю польського філософа Войцеха Бистшоновського *Polak, sensat w liście, w komplemencie polityk, humanista w dyskursie, w mowach statysta, na przykład dany szkolnej młodzi* (1730 р.)[216]. Робота містить різні поради для молоді щодо правил листування, наприклад, як прийняти запрошення, привітати когось, чи подякувати тощо[217]. Збереглася низка листів Якова Воронковського з різними духовними та світськими особами. Так, наприклад, в деяких листах настоятель вітає з Новим роком чи дякує за благодійність

---

[212] Там само. – С. 110-111.
[213] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 134.
[214] Русско-европейские литературные связи. Энциклопедический словарь. – Санкт-Петербург, 2008. – С. 62.
[215] Там само. – С. 62.
[216] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 137.
[217] *Bystrzonowski W.* Polak, sensat w liście, w komplemencie polityk, humanista w dyskursie, w mowach statysta, na przykład dany szkolnej młodzi. – Lublin, 1730. – S. 109-114.

ктиторів Видубицького монастиря Олену Данилівну та її сина Василія Івановича[218]. Цілком можливо, що ігумен користувався у листуванні шаблонами зі згаданої вище праці.

Наведемо перелік схожих робіт, знайдених у бібліотеці: «Наставление о сочинении всяких писем к разним особам, часть первая» (1773 р., переклад) німецького філософа Людвига Якоба[219], «Комплементы от потентатов к потентатам, печати санкт-петербургской»[220]. Ймовірно, йдеться про книжку «Приклады, како пишутся комплименты разные на немецком языке то есть, писания от потентатов к потентатам, поздравителные и сожалетелныею…», яку у 1708 році було перекладено з німецької на замовлення Петра І задля подальшого її поширення серед своїх підданих, зокрема освіченої еліти, аби останні привчалися до західної епістолярної традиції[221].

У другій половині XVIII ст. серед російського дворянства було поширеною практикою читати книжки з порадами як вести себе у суспільстві, тому у цей період активно перекладалася така література[222]. Популярним автором став французький письменник Есташ Ленобль, зокрема його праця «Светская школа или отеческое наставление сыну о обхождении в свете, разделена на разговоры, чрез господина Нобля» (1763-1764 рр.)[223]. Цей текст ми бачимо й у книгозбірні настоятеля[224]. Праця містить розділи про виховання,

---

[218] ЦДІАК. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 324. – Арк. 20-21.
[219] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 134.
[220] Там само. – С. 125.
[221] *Чекунова А. Е.* Видовые особенности и терминология письменных источников конца XVII-первой четверти XVIII века // Отечественная история. – 2001. - № 4. – С. 168.
[222] *Климовицкая И. И.* "Обширный дух, пчеле подобный": Эсташ Ленобль и круг чтения российского дворянина // Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры. – 2018. – Т 217. – С. 120.
[223] Там само. – С. 120.
[224] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 124.

характер людини, поведінку у суспільстві та навіть філософські роздуми[225]. Так само знаходимо ще один текст з тієї самої тематики «Дружеские советы молодому человеку, начинающему жить в свете» (1765 р., переклад з французької, автор невідомий)[226].

У бібліотеці натрапляємо на подібні книжки польською мовою, як-от *Fama polska publicznie stany y młodz szlachetną informuiąca* (1730 р.) Казімежа Верушевського[227], або «Orator polityczny, weselnym y pogrzebowym służący aktom: Tak stanowi Duchownemu, iako Rycerskiemu potrzebny» (1648 р.) Казімежа Войшнаровича[228]. Слід зауважити, що останній текст призначений радше для духовних осіб, проте зі світськими елементами мовного етикету.

Так само до літератури дидактичного характеру можна віднести роботи гуманіста Еразма Ротердамського, що містилися у бібліотеці ігумена, зокрема: *Colloquia Familiaria* [229](1518 р., «Домашні бесіди»), *De civilitate morum puerilium*[230] (1530 р., «Про пристойність дитячої моралі»). Варто зазначити, що праці Еразма Ротердамського були доволі поширеними серед колекцій книжок інших українських інтелектуалів, зокрема й духовних осіб[231]. Ще одним текстом, знайденим у книгозбірні, який містить духовно-моральні засади, є «О спокойстве и удовольствии человеческом» німецького мислителя-просвітника Йоганна Гофмана (1762-1763 рр., два томи, переклад Сергія Волчкова)[232]. Поема «Плоды наук» (1761 р.) поета Михайла Хераскова, виявлена у бібліотеці

---

[225] *Климовицкая И. И.* "Обширный дух, пчеле подобный": Эсташ Ленобль и круг чтения российского дворянина // Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры. – 2018. – Т 217. – С. 121.
[226] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 129.
[227] Там само. – С. 129.
[228] Там само. – С. 127.
[229] Там само. – С. 130.
[230] Там само. – С. 130.
[231] *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ, 2007. – С. 161.
[232] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 163.

настоятеля[233], теж робота наставницького змісту, яка водночас є відповіддю на працю французького філософа Жан-Жака Руссо «Міркування про науки та мистецтва…» (1750 р.)[234]. Мислитель, як відомо, вважав, що науки та мистецтво «розбещує» моральні чесноти людини. Натомість Михайло Херасков у своєму творі доводив протилежне й наголошував на практичній користі наук[235]. Поему можна зарахувати до просвітницьких текстів.

Власне, щодо просвітницької літератури, то, окрім згаданих праць, наведемо ще декілька прикладів. Так, у переліку книжок настоятеля бачимо роботу Вольтера «Принцесса Вавилонская» (1770 р., входила до збірки «Філософські повісті», переклав з французької Федір Полунін)[236]. Ми неодноразово згадували Людвіга Голберга, який вважається діячем Просвітництва, та його праці, що були доволі популярні у Російській імперії. Згадаємо, ще одну роботу норвезького письменника «Книжка о героинях и других славных женах» (1767 р., переклад українського філософа Володимира Золотницького)[237], що так само як і інші тексти автора містила просвітницькі ідеї. Зокрема, особливістю цієї книжки є те, що вона присвячена власне жінкам.

До просвітницької літератури належать й твори польського єзуїта Францішка Богомольця, зокрема, у бібліотеці ченця бачимо *Komedie* (1770 р.) цього автора[238]. Польський драматург писав власні комедії простою польською мовою, що дійсно було новинкою того часу, адже усі шкільні спектаклі (за приписами Ratio studiorum) мали вестися латиною[239]. Відомо, що Францішек Богомолець був редактором одного з просвітницьких польських часописів *Monitor* (за взірець бралися англійські видання *The Spectator* й *The Tatler*), що

---

[233] Там само. – С. 125.
[234] Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. – Санкт-Петербург, 2010. – Т. 3. – С. 347.
[235] Там само. – С. 347.
[236] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 133.
[237] Там само. – С. 157.
[238] Там само. – С. 126.
[239] *Kadulska I.* "Szkolna i literacka działalność Franciszka Bohomolca: u źródeł polskiego klasycyzmu XVIII w.", Barbara Kryda (recenzja) // Pamiętnik Literacki. – 1980. – R. 71. – S. 361.

виходив впродовж 1765-1785 рр., зокрема, один випуск цього журналу містився й у книгозбірні Якова Воронковського правда без вказівок за який рік[240].

У колекції настоятеля знаходимо доволі цікавий текст французького автора Жана Террасона «Геройская добродетель, или жизнь Сифа царя египетскаго из таинственных свидетелств древняго Египта взятая» (1764 р., чотири частини, переклад Дениса Фонвізіна)[241]. Ця праця була доволі популярною в Європі та містила просвітницькі засади, зокрема роботою дуже цікавилися масони[242]. Твір, за словами самого Жана Террасона, – це нібито переклад роботи невідомого античного автора, який при написанні тексту використовував давні єгипетські джерела (що ніколи не було підтверджено). Головна теза праці зводиться до того, що давньогрецькі вчені з математики, астрономії, техніки набували власні знання у Єгипті[243]. Відомо, що однією з версій щодо місця виникнення масонів була давньоєгипетська теорія походження. У тексті йшлося про так звані «містерії» єгипетських жреців, у яких масони вбачали витоки традиції власних ритуалів. Проте, доведено, що ці «єгипетські містерії» були вигадкою самого автора[244].

Одна з найвідоміших та доволі популярних у добу Просвітництва праць – робота французького філософа Бернара ле Бов'є де Фонтенеля «Розмови про множинність світів» (1686 р.). У бібліотеці Якова Воронковського знаходимо два її примірники (переклад російською та польською)[245]. Бернар де Фонтенель висунув ідею механістичної моделі Всесвіту. Йдеться про те, що закони природи підлягають законам механіки. Так само французький вчений був

---

[240] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 130.
[241] Там само. – С. 134, 140, 163.
[242] Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. – Санкт-Петербург, 2010. – Т. 3. – С. 307.
[243] *Patler R.* Eighteenth-century historiography in Black Athena // Black Athena Revisited. – Chapel Hill, 1996. – P. 358.
[244] Lefkowitz M. R. Ancient history, modern myths // Там само. - P. 14-15.
[245] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 130, 140.

прихильником теорії геліоцентричної системи світу, запропонованої Миколою Коперником[246].

У книгозбірні настоятеля містилися праці Феофана Прокоповича, якого дехто кваліфікує як просвітника. Здебільшого це рукописні та друковані збірки наукових робіт автора: «Собрание трудов преосвященного Феофана Прокоповича»[247], «Мнения…»[248], «Книга рукописная, называемая: содержание некиих сочинений»[249], «Слова и речи» (три частини)[250]. Натрапляємо на текст перекладений самим автором на латину *Lacrimae Roxolanae, seo de obitu Petri Magni totius Russiae imperatoris* («Слово на поховання…»)[251]. Феофан Прокопович є автором чималої кількості наукових, філософських та богословських робіт. Його праці здебільшого були присвячені фізиці, математиці, риториці, етиці, астрономії тощо. Відомо, що саме він уклав Духовний Регламент 1721 року. Слід так само зауважити, що Феофан Прокопович був ректором Києво-Могилянської академії, де ознайомлював власних спудеїв зі вченням Френціса Бекона, Рене Декарта, Миколая Коперника та іншими провідними вченими минулих століть. Український богослов, на думку Володимира Литвинова, критикував схоластику та заохочував спиратися лише на розум[252], що збігалося з думкою інших просвітників цієї доби. Проте, слід зауважити, що дискусії щодо означення Феофана Прокоповича як просвітника досі тривають.

Отже, у приватній книгозбірні видубицького ігумена містилися дидактичні та просвітницькі тексти. Здебільшого це були праці іноземних авторів, як оригінальні (латиною та польською) так і перекладені, проте

---

[246] *Огурцов А. П.* Философия науки эпохи Просвещения. – Москва, 1993. – С. 66.
[247] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 123.
[248] Там само. – С. 125.
[249] Там само. – С. 130.
[250] Там само. – С. 138, 140.
[251] Там само. – С. 127.
[252] *Литвинов В. Д.* Прокопович Єлизар, чернече ім'я Теофан // Києво-Могилянська академія в іменах XVII - XVIII ст.: Енциклопедичне видання. – Київ, 2001. – С. 444.

натрапляємо й на роботи Феофана Прокоповича. Слід зауважити, що згадані тексти дидактичного напряму загалом були написані та видані у XVIII ст., але знаходимо й опубліковані раніше, як-от роботи Еразма Роттердамського. Просвітницька література представлена дещо строкато, зокрема ми бачимо лише одну перекладену працю Вольтера натомість у бібліотеці відсутні роботи інших видатних французьких філософів Жан-Жака Руссо, Дені Дідро, Шарль Луї Монтеск'є тощо. Проте, настоятель мав чимало інших просвітницьких праць та вочевидь цікавився новинками.

3.5. Лінгвістичні зацікавлення настоятеля

Як уже було зазначено, Яків Воронковський знав кілька мов, тому недивно, що настоятель мав переважаючу кількість оригінальних текстів іноземних авторів. У бібліотеці ігумена натрапляємо на багато словників, лексиконів, книжок з вивчення граматики іноземних мов та інших лінгвістичних праць.

Наведемо декілька прикладів: «Словарь на шести языках: российском, греческом, латинском, французском, немецком и английском»[253] (1763 р., автор Григорія Полетика, праця базована на словнику, виданому англійським письменником Джоном Реєм[254]), «Книга язик переведена с французкого диалекта» (1761 р., переклад Сергія Волчкова)[255], «Грамматика греческая и латинская Мартина Круссия»[256], *Nomenclator quatvor lingvarum gallicae, polonicae, germanicae et latinae*[257] (1773 р., «Номенклатор / Словник чотирьох мов: французької, польської, німецької та латини» Адама Калишевського), *Institutionum lingvae graece nempe gramatico graeca*[258] (робота з грецької

---

[253] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 134.
[254] Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. – Санкт-Петербург, 1999. – Т. 2. – С. 458.
[255] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 134.
[256] Там само. – С. 126.
[257] Там само. – С. 135.
[258] Там само. – С. 136.

граматики, рік видання та автор невідомий), *Gramatica latinorutenica*[259] (латино-російський словник), *Hebraica gramatica sive inlingvam hebraicam introductio* (івритська граматика, автор Гейнер Міхаеліс)[260], *Dei ustitutione grammaticae* (1572 р.) португальського єзуїта Емануїла Альвара[261] (підручник з латинської граматики), *Lexicon germano-latinum, cum praefationibus* німецького поета Йоганна Кеніга (1734 р., два томи)[262] тощо. Бачимо, що словники та роботи з граматики здебільшого написані латиною, яку настоятель, як вихованець Академії, мав знати дуже добре, проте його лінгвістичні інтереси охоплювали грецьку, німецьку, французьку, польську та навіть іврит.

Виявлені у книгозбірні ігумена лінгвістичні праці здебільшого були видані у другій половині XVIII ст., зокрема це дає змогу припустити, що дана лектура теоретично могла стати у нагоді настоятелю під час його практичної діяльності, наприклад, написання власних текстів. Тексти, які були видані раніше цілком могли зберегтися ще з часів навчання Якова Воронковського в Академії.

3.6. Поезія, «розважальна» та інша література

Ми використовуємо термін «розважальний» умовно, адже дані праці могли цілком маркувати серйозні речі. Зокрема, поява такої літератури могла бути зумовлена віяннями доби Просвітництва. Деякі українські дослідники використовують цей термін, характеризуючи книжки приватних чернечих бібліотек. Історик Іван Альмес у своєму дослідженні про книгозбірні монастирів Львівської єпархії послуговується категорією «розважальне чтиво», стверджуючи, що останнє з'являється у бібліотеках ченців з другої половини XVIII ст.[263] Проте, автор не пояснює, про яку саму літературу йдеться. Людмила Посохова, досліджуючи книгозбірні ректора Харківського колегіуму

---

[259] Там само. – С. 136.
[260] Там само. – С. 136.
[261] Там само. – С. 137.
[262] Там само. – С. 129.
[263] *Альмес І.* Книгозбірні у соціокультурному просторі чернечих спільнот Львівської єпархії XVII-XVIII ст.: дис. канд. істор. наук. Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Вищий навчальний заклад «Український католицький університет». – Львів, 2018. – С. 188.

Лаврентія Кордета та чернігівського єпископа Кирила Лящевецького, так само окреслювала певну літературу як розважальну, зокрема до цієї категорії авторка зараховувала твори сатиричного, авантюрного та пригодницького характеру[264].

У приватній бібліотеці Якова Воронковського можна зайти літературу «розважального» жанру, зокрема натрапляємо на доволі цікаву працю *Mercurius historicus* (1658 р., написана німецькою) письменника Георга Харсдерффера[265]. В анотації до книжки йдеться про те, що робота є збіркою усіляких історій різних маловідомих письменників, на жаль, повного тексту знайти не вдалося. Не менш цікавим є текст подібного жанру *Nugae venales sive Thesaurus ridendi et iocandi ad gravissimos severissimosque viros, patres melancholicorum*[266] (1648 р., автор невідомий, довільний переклад назви «Дрібниці на продаж, або тезаурус зі сміху та жартів створений для найсуворіших чоловіків, батьків меланхолії»).

Цікаво, що *Nugae venales* є своєрідним жанром пародійної літератури (неолатинські фацеції), який був доволі популярним в епоху Відродження.[267] Зокрема, такі роботи містили комбіновані тексти латинських авторів з різних періодів, так само була присутня гра слів та вставлення довільних фраз іншими мовами здебільшого німецькою[268]. Замість авторства у книжках часто можна було натрапити на напис «надруковано ніким, але скрізь»[269]. *Nugae venales* мали розважальну функцію, тому здебільшого це були жартівливі та сатиричні розповіді, які часто здавалися повною нісенітницею[270].

---

[264] *Посохова Л.* Особисті бібліотеки архімандритів та архієреїв українських єпархій як маркер змін культурно-інтелектуального життя в другій половині XVIII – на початку XIX ст. // В орбіті християнської культури. (Матеріали наукової конференції до 1030-річчя хрещення Русі; Київ, 25-26 жовтня 2018 року): Наук. зб. / За ред. І. Скочиляса та М. Яременка. – Львів, 2020. – С. 115.

[265] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 165.

[266] Там само. – С. 137.

[267] *Tomarken A.* Borrowed Nonsense: The 'Nugae venales' and the Prologues of Bruscambille // Humanistica Lovaniensia. – 2015. – Vol. 64. – P. 321.

[268] Там само. – P. 323-324.

[269] Там само. – P. 323.

[270] Там само. – P. 323.

Настоятель мав збірку пісень/епіграм *Carmina* волинського шляхтича Данила Братковського (1697 р.)[271]. Відомо, що поезія згаданого автора була сатиричного характеру та підіймала соціально-політичні теми, зокрема Данило Братковський критикував шляхетський устрій Речі Посполитої, де, за його словами, панувала нерівність серед шляхтичів[272].

Натрапляємо на ще один поетичний твір італійського автора Торквато Тассо «Визволений Єрусалим» у перекладі польського поета Петра Кохановського (назва у реєстрі книжок «История обозова … на полском языке», 1687 р.)[273] Щодо жанрової специфіки робота є класичною лицарською поемою.

У своїй книгозбірні ігумен мав досить цікаву роботу «Краткие разговори о разних до наук касающихся куриозних вещах от ректора Лионскаго уневерситета Павла Таверние»[274]. Відомо, що праця (оригінал 1597 р.) перекладена з французької Сергієм Волчковим у 1761 році та містить відповіді на різноманітні питання, зазвичай дійсно курйозних. Варто зауважити, що подібні праці «розважально-моралізаторського» характеру, як їх окреслює Людмила Посохова, були поширеними серед українських вищих духовних осіб у другій половині XVIII ст.[275]

Яків Воронковський мав у своїй приватній бібліотеці щось на кшталт туристичного путівника, складеного Рудольфом Ротом «Достопамятное о Европе описание от ректора Улмскаго уневерситета…» (1761 р., переклад з

---

[271] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 129.

[272] *Borek P.* Daniel Bratkowski – siedemnastowieczny szlachcic wolynski // Studia politologica Ucraino-Polona. – 2011. – Вип. 1. – С. 209-217.

[273] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 125.

[274] Там само. – С. 140.

[275] *Посохова Л.* Особисті бібліотеки архімандритів та архієреїв українських єпархій як маркер змін культурно-інтелектуального життя в другій половині XVIII – на початку XIX ст. // В орбіті християнської культури. (Матеріали наукової конференції до 1030-річчя хрещення Русі; Київ, 25-26 жовтня 2018 року): Наук. зб. / За ред. І. Скочиляса та М. Яременка. – Львів, 2020. – С. 115.

німецької Сергія Волчкова)[276]. Робота містить перелік різних європейських міст, до яких автор надає короткий географічний опис та наявні там архітектурні споруди, ярмарки, купецькі лавки тощо. Зокрема, серед переліку назв натрапляємо й на місто Львів, який, за словами автора, є місцем, куди з'їжджається чимало іноземних купців[277]. Цю роботу навряд чи можна віднести до «розважальної» літератури, вона радше мала практичну функцію.

В ігуменській книгозбірні містився ілюстрований *Pantheum mithicum seu fabulosa deorum historia* єзуїта Франсуа Помея («Пантеон язичницьких богів та уславлених героїв», 1659 р.)[278]. У творі є перелік богів, поділених на небесних, морських та підземних, з короткою характеристикою до кожного. Відомо, що роботу активно використовували в єзуїтських школах[279].

3.7. Роботи античних авторів та філософські тексти

Бібліотека настоятеля представлена працями класичних авторів, як-от: Горацій «Сатири» (1763 р. переклад на російську Івана Баркова, так само у списку була згадка античного поета латиною, проте не містилося назви праці)[280], Вергілій *Bucolica* («Буколіки», збірка віршів)[281], *Opera omnia cum annotationibus minellius* (повна збірка робіт з примітками Джона Мінеллі, 1740 р.)[282]; Фукідід *Historiographi de bello Peloponnensiu atheniensiu lib.8* («Історія Пелопонесської війни» книга 8)[283], Гомер *Ilias* («Іліада», видання 1545 р.)[284],

---

[276] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 140.
[277] *Pom. P.* Достопамятное в Европе. – Санкт-Петербург, 1765. – С. 130-131.
[278] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 126.
[279] *Mulryan J.* The Renaissance Mythographers // A Handbook to the Reception of Classical MythologyA Handbook to the Reception of Classical Mythology / Ed. by Zajko V. Hoyle H. – Hoboken, New Jersey, 2017. – P. 64.
[280] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 130, 138.
[281] Там само. – С. 126.
[282] Там само. – С. 141.
[283] Там само. – С. 127.
[284] Там само. – С. 128.

Овідій *Epistolarum heroidum liber cum notis Johannis Menellii* («Героїди» з примітками Джона Мінеллі, видання XVII ст.)[285], Арістотель «О гражданском учреждении» (частина друга, переклад Григорія Полетики, 1757 р.)[286], Сенека «О безмятежности духа» (повна назва «Дух Сенеки, или изрядные нравоучительные рассуждения сего великого философа», переклад Володимиром Золотницьким, 1765 р.)[287].

Слід зауважити, що викладачі Києво-Могилянської академії активно заохочували своїх вихованців до ознайомлення з роботами класичних авторів, чим, як вважає Олена Дзюба, й зумовлена присутність цих праць у бібліотеці не лише Якова Воронковського, а й інших українських церковних інтелектуалів XVIII ст.[288]

Окремо варто звернути увагу на філософські твори, що містилися у книгозбірні ігумена. Дослідниця Оксана Дзюба слушно зауважила, що під впливом курсів у Києво-Могилянській академії формувалися й читацькі зацікавлення її вихованців[289], зокрема й увага до філософських текстів. В Академії з другої половини XVIII ст. запроваджується вольфіанська система вивчення філософії й у курс вводиться підручник Фрідріха Баумейстера, учня Готфріда Лейбніца та Християна Вольфа, *Elementa philosophiae recentiaris* (1755 р.)[290], примірник якого ми знаходимо й у книгозбірні настоятеля[291]. Цей метод вивчення філософії був протиставленням «другій схоластиці», підходу, де тексти Арістотеля піддавалися іншому тлумаченню, а не дослівному прочитанню, як це робили мислителі у добу Середньовіччя, проте античний

---

[285] Там само. – С. 141.
[286] Там само. – С. 140.
[287] Там само. – С. 125.
[288] *Дзюба О.* Приватні бібліотеки України XVIII ст.: власники та репертуар зібрань // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2002. – Вип. 2. – С. 297.
[289] Там само. – С. 293.
[290] *Ткачук М.* Філософські курси Києво-Могилянської академії в контексті європейського схоластичного дискурсу // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст. – Київ, 2002. – С. 39–66.
[291] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 169.

автор все ще залишався авторитетом серед могилянських викладачів до середини XVIII ст.[292]

Яків Воронковський вчився в Академії, коли ще побутував підхід «другої схоластики», проте як ми можемо побачити не нехтував текстами, що пропонували інший метод вивчення філософії. Ігумен мав п'ять томів *Institutiones Philosophicae* (1695 р.) французького філософа та прихильника картезіанства Едмонда Пуршо[293]. Французький мислитель зробив чималий внесок в історію філософії, адже окрім розділів присвячених розгляду логіки, метафізики, фізиці, етиці тощо, текст містив короткий очерк щодо розвитку цієї науки[294]. У бібліотеці ченця натрапляємо на роботу німецького автора Йоганна Крюгера, який теж був учнем Християна Вольфа, *Philosophia naturalis experimentis confirmata* (1753 р.)[295]. Німецький філософ був прихильником емпіричного методу пізнання та пропонував застосовувати експериментальний підхід щодо різних наук, зокрема психології[296]. З другої половини XVIII ст. серед вихованців Академії так само доволі популярними стали філософські словники[297]. У бібліотеці настоятеля ми також знаходимо подібні праці *Definitiones philosophica*[298].

Настоятельська колекція текстів з філософії представлена і давнішими текстами. Наприклад, натрапляємо на роботу шотландського гуманіста

---

[292] *Ткачук М.* Філософські курси Києво-Могилянської академії в контексті європейського схоластичного дискурсу // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії: європейський контекст. – Київ, 2002. – С. 45-55.

[293] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 135-136.

[294] *Piaia G., Santinello G.* Models of the History of Philosophy. – London-New-York, 2011. – P. 88-91.

[295] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 141.

[296] Dictionary of Eighteenth-Century German Philosophers / Ed. By Klemme H. F., Kuehn M. – London, 2011. – P. 953-954.

[297] *Хижняк З. І., Маньківський В. К.* Історія Києво-Могилянської академії. – Київ, 2003. – С. 85.

[298] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 126.

Флоренса Вілсона *De animi tranquilitate dialogues*[299] (1543 р.). У цій роботі автор пропонує новий християнський гуманізм. Зокрема, Флорен Вілсон поєднав моральну філософію античних авторів та християнське вчення. Слід зауважити, що в праці присутні й схоластичні засади водночас шотландський гуманіст критикує Арістотеля та демонструє новий погляд на християнську етику беручи за взірець радше вчення німецьких реформаторів, хоча сам є католиком[300]. Ще одну книжку із бібліотеки настотеля, яку варто згадати, написав домініканець Дієго Маса *Commentariorum Porphyriorum et in universam Aristotelis* logicam («Коментар до Порфирія та універсальної логіки Арістотеля, два томи, XVI ст.)[301]. Автор був прибічником арістотелизму.

Доволі поширеною книжкою серед української церковної еліти була праця французького мислителя Мішеля де Монтеня «Проби». Хоча твір написано у добу пізнього Відродження, проте він мав значний вплив на філософів-просвітників. У бібліотеці настоятеля зафіксовано переклад цього тексту «Книга Михайла Монтаниеви Опыты на российский язик переведенна коллезским советником Сергием Волчковим» (1762 р.)[302]. У книзі автор у широкому сенсі роздумує про природу людського духу. Мішель де Монтень був першим західним мислителем, хто почав досліджувати людську суб'єктивність, зокрема за прикладом Сократа ставив такі питання: «Як я можу пізнати себе?»[303]

Отже, приватна книгозбірня Якова Воронковського містила й філософську літературу, зацікавлення до якої, ймовірно, було зумовлено курсами філософії ще під час навчання у Києво-Могилянській академії. Навіть згодом ігумен цікавився новими працями з філософії, зокрема, про це свідчать

---

[299] Там само. – С. 141.
[300] *Sutton D.* Introduction to Florence Wilson (Volusenus), De Animi Tranquillitate Dialogus (1543). – Irvine, 2008. – P. 1-10.
[301] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 128.
[302] Там само. – С. 137.
[303] *Kritzman L.* The Fabulous Imagination: On Montaigne's Essays. – New-York, 2012. – P. 1-2.

наявні у бібліотеці ченця тексти учнів Християна Вольфа, вчення якого було тоді доволі популярним. У книгозбірні натрапляємо так само на давніші тексти філософів доби Ренесансу, що висвітлюють ідеї християнського гуманізму та арістотелізму.

У бібліотеці Якова Воронковського містився доволі різноманітний репертуар світських книжок, як-от: медичні трактати, праці з історії, географії, точних наук, філософії, лінгвістики, навчально-дидактичні та просвітницькі тексти, поезія, роботи античних авторів. Наявність наукової літератури з різних галузей свідчить про певний енциклопедизм, що був притаманний й іншим українським вищим духовним особам. Як бачимо, настоятель мав навчально-дидактичні та просвітницькі роботи, які свідчать про слідування новим інтелектуальним трендам. Однак, слід зауважити, що у бібліотеці Якова Воронковського не було знайдено доволі популярних творів тієї доби, як-от: «Еміль» Жан-Жака Руссо, «Робінзон Крузо» Даніеля Дефо, «Енциклопедія» Дені Дідро тощо. Ці тексти були доволі поширеними у книгозбірнях української духовної еліти XVIII ст.[304] Можна припустити, що настоятель свідомо ігнорував ці новинки, бо вони не входили у коло його інтелектуалів запитів. Водночас, можливо, ігумен не мав змоги отримати дані роботи.

Проте чернець мав нові праці з філософії, що демонструє зацікавлення ігумена новинками у цій галузі навіть після закінчення навчання в Академії. Те саме стосується й праць з історії, географії, медицини тощо. Щодо медичних текстів, то відомо, що настоятель просив у свого друга Миколи Бантиша Каменського надіслати йому п’ятий том, який щойно був виданий, праці вже згадуваного нами австрійського лікаря Герарда ван Світена[305]. Це може

---

[304] *Посохова Л.* Особисті бібліотеки архімандритів та архієреїв українських єпархій як маркер змін культурно-інтелектуального життя в другій половині XVIII – на початку XIX ст. // В орбіті християнської культури. (Матеріали наукової конференції до 1030-річчя хрещення Русі; Київ, 25-26 жовтня 2018 року): Наук. зб. / За ред. І. Скочиляса та М. Яременка. – Львів, 2020. – С. 116.

[305] Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ, 2021. – С. 16.

свідчити, що Яків Воронковський «полював» за новинками та мав певні шляхи придбання книжок для власної бібліотеки. Варто зауважити, що праці, виявлені у книгозбірні настоятеля, лише підтверджують його чималу обізнаність з читацькою модою, широкий кругозір і високі інтелектуальні здібності.

Висновки

У результаті виконаного дослідження можна зробити наступні висновки. Вивчення приватних чернечих бібліотек бере початок з другої половини XIX ст. Дослідження мали здебільшого описовий характер, зокрема зводилося до реконструкції каталогу наявних у книгозбірні примірників. Так само поза увагою історики залишали власників бібліотек та їхні читацькі зацікавлення. Впродовж другої половини XIX ст. – поч. XX ст. дослідники могли окремо вивчати шляхи наповнення монастирської чи приватної книгозбірні.

У радянський час історики майже не приділяли увагу чернечим бібліотекам. Дослідники здебільшого вивчали економічний та господарчий аспект монастирів, залишивши поза межами насельників. Проте, слід зауважити, що за цей період були й винятки. Так, у тритомнику праць Теофана Прокоповича видано й опис книжок його власної колекції.

Початок XXI ст. знаменував кардинальні зміни у дослідженні монастирських та приватних чернечих книгозбірень. Зокрема, історики почали комплексно вивчати обителі, змістивши акцент на їхніх насельників. До уваги було узято повсякденне життя монахів, як-от: одяг, побут, культура харчування, розпорядок дня, читацькі уподобання тощо. Дослідження приватних чернечих книгозбірень дає змогу побачити не лише читацькі зацікавлення власника, а й інтелектуальні запити, професійну діяльність тощо. Окрім змісту, історики вивчають й фізичні характеристики виявлених книжок, як-от: формат, мова, друк, видавництво тощо. Загалом науковці проводять комплексні вивчення монастирських бібліотек: аналіз складу, нотатки на маргінесах, шляхи поповнення, читацькі практики, реалізація закупівлі текстів тощо.

Джерельна база нашого дослідження представлена стародруками, архівними та опублікованими матеріалами. Основним джерелом став опублікований Василієм Ульяновським реєстр речей за 1774 р. Якова Воронковського, що містить повний список книжок настоятельської бібліотеки.

Ми представили бібліотеку та її власника, що допомогло зрозуміти попит ігумена саме на світські книжки та їхнє місце у книгозбірні. Яків Воронковський був інтелектуалом, добре освіченою людиною, володів кількома мовами (польською, німецькою, латинською, єврейською, грецькою), на що вказує і вміст його бібліотеки. Ігумен мав поважний статус не лише у Видубицької обителі, а й поза її межами. Помітна позиція у церковному середовищі митрополії зумовлювалася насамперед його послужним списком та «позамонастирською» діяльністю, зокрема членством у «присутствії» Київської духовної консисторії та участю в Уложеній комісії. «Матеріальний світ» Якова Воронковського підтверджує його поважне місце як у структурі монастиря так і в соціумі.

Книгозбірня настоятеля була одна з найбільших відомих на той час київських приватних колекцій духовних осіб, у чому ми переконалися порівнявши її з бібліотеками деяких інших монастирських «начальників». Ми звернули увагу саме на світську літературу, адже релігійні тексти, що містилися у бібліотеці, потребують окремого дослідження.

Яків Воронковський мав доволі різноманітний репертуар світських книжок, як-от: медичні трактати, роботи з історії та географії, точних наук, лінгвістики, філософії, праці з ведення господарства, навчально-дидактичні й просвітницькі книжки, тексти античних авторів, поезія, «розважальна» література. Найбільше налічувалося літератури з історії та географії, навчально-дидактичних та просвітницьких текстів, що простежується й у книгозбірнях інших вищих духовних осіб. Так само настоятель цікавився медичною літературою, що, ймовірно, зумовлювалося, по-перше, піклуванням про братію, адже в монастирі не було лікаря, по-друге, власними проблемами зі здоров'ям, зрештою – характерною на той час для людей його статусу увагою до таких текстів.

Наявна у бібліотеці ігумена світська література була латинською, польською, російською та німецькою мовами. Переважна більшість книжок

були російською (здебільшого переклади з інших мов) та латинською. Менша частка належала польськомовним (10) та німецькомовним текстам (3).

Цікаво, що певні популярні на той час тексти Яків Воронковський таки не мав, як-от: «Робінзон Крузо» Даніеля Дефо, «Енциклопедія» Дені Дідро, «Еміль» Жан-Жака Руссо тощо. Цілком можливо, що ці книжки були поза межами інтелектуальних запитів ігумена. Так само могла існувати проблема з постачанням саме цієї літератури, адже за часів правління Катерини II була заборона на ввезення певної іноземної літератури. Так само репертуар настоятельської книгозбірні демонструє широкий кругозір, високі інтелектуальні здібності та стеження ігумена за новинками й читацькими трендами. Окремі задокументовані випадки, наприклад, обговорення у листуванні, вказує, що власник бібліотеки не лише колекціонував, а й читав придбані книжки.

Список використаних джерел та літератури

Джерела

Неопубліковані:

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК). – Ф. 130. Києво-Видубицький Михайлівський Чудівський Всеволозький чоловічий монастир. – Оп. 2. – Спр. 324, 538.

Опубліковані:

2. *Венецианин Л. К.* Опыт о пользе трезвой жизни / Пер. с итал. П. Погоретский. – Санкт-Петербург: Императ. Моск. Ун-т., 1768. – 112 с.
3. Документальна спадщина Києво-Видубицького монастиря у XVIII ст. / Упор. Ю. Мицик, І. Синяк, І. Тарасенко, П. Яницька. – Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2017. – 607 с.
4. Іаков Воронковський (1726 – 1774). Історія Софійської кафедри, монастирів, Київської Академії та біографії Київських митрополитів / Упор. В. І. Ульяновський. – Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2021. – 208 с.
5. *Пекен Х.* Домашний лечебник, или Простой способ лечения / Пер. А. Протасова. – Москва: Тип. при Театре, у Хр. Клаудия, 1786. – 338 с.
6. Полное собрание законов Росийской империи. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 17 (1765-1766). – С. 141-148. – № 12406.
7. *Рот. Р.* Достопамятное в Европе / Пер. с нем. С. Волчкова. – Санкт-Петербург: печатана при Сенате, 1765. – 278 с.
8. *Рубан В.* Краткия географическия, политическия и историческия известия о Малой России. – Санкт-Петербург: Тип. Мор. кадет. корпуса, 1773. – 91 с.
9. Флоринова экономия / Пер. с нем. С. Волчкова – Санкт-Петербург; При Имп. Акад. наук, 1738. – 320 с.
10. *Флоринский В. М.* Русские простонародные травники и лечебники. – Казань: тип. Имп. ун-та, 1879. – 229 с.

11. *Bystrzonowski W.* Polak, sensat w liście, w komplemencie polityk, humanista w dyskursie, w mowach statysta, na przykład dany szkolnej młodzi. – Lublin: Drukarnia Jezuitów, 1730. – 215 s.
12. *Wieczorkowicz A.* Compendium Medicum Auctum. To iest: krotkie zebranie i opisanie chorob ich rożności, przyczyn, znakow, sposobow do leczenia. – Częstochowa: w Drukarni Jasney Gory Częstochowskiey, 1789. – 659 s.

Література

Монографії, збірки статей, тези конференцій

13. В орбіті християнської культури. (Матеріали наукової конференції до 1030-річчя хрещення Русі; Київ, 25-26 жовтня 2018 року): Наук. зб. / За ред. І. Скочиляса та М. Яременка. – Львів: Український католицький університет, 2020. – 312 с.
14. *Голубев С. Т.* История Киево-Выдубицкого Свято-Михайловского монастиря. – Киев, 2011. – 655 с.
15. *Змеев Л. Ф.* Русские врачи писатели. – Санкт-Петербург: Типография В. Ф. Демакова, 1886. – 900 с.
16. *Когут З.* Коріння ідентичности: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – Київ: Критика, 2004. – 351 с.
17. *Маслов С. И.* Библиотека Стефана Яворского – Киев: Типографія М. Т. Мейнандера, 1914. – 170 с.
18. *Мицик Ю.* Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття. – Дніпропетровськ: ВПОП "Дніпро", 1996. – 263 с.
19. *Огурцов А. П.* Философия науки эпохи Просвещения. – Москва: ИФРАН, 1993. – 213 с.
20. *Прокопович Ф.* Філософські твори в трьох томах. – Київ: Наукова думка, 1981. – Т. 3. – 523.
21. *Ткачук М.* Філософські курси Києво-Могилянської академії в контексті європейського схоластичного дискурсу // Релігійно-філософська думка в

Києво-Могилянській академії: європейський контекст. – Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2002. – С. 39–66.

22. *Толочко А. П.* "История Российская" Василия Татищева: Источники и известия. – Москва: Новое литературное обозрение, Киев: Критика, 2005. – 544 с.

23. *Ульяновський В., Кошіль О.* Старожитня бібліотека Михайлівського Золотоверхого монастиря (спроба реконструкції кириличної збірки). – Київ: НКПІКЗ, «Фенікс» , 2008. – 192 с.

24. *Хижняк З. І., Маньківський В. К.* Історія Києво-Могилянської академії. – Київ: КМ Академія, 2003. – 181 с.

25. *Шляпкин И. А.* Св. Димитрий Ростовский и его время (1651-1709). – Санкт-Петербург: тип. и хромолит. А. Траншель, 1891. – 581 с.

26. *Яковенко Н. М.* У пошуках нового неба: Життя і тексти Йоаникія Ґалятовського. – Київ: Лаурус, Критика, 2017. – 704 с.

27. *Яременко М.* Київське чернецтво XVIII ст. – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 304 с.

28. *Brechka F. T.* Gerard van Swieten and his World 1700-1772. – Netherlands: Springer, 1970. – 179 p.

29. *Eamon W.* Science and the Secrets of Nature: Books of Secrets in Medieval and Early Modern Culture. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994. – 512 p.

30. *Friedrich K.* The other Prussia: Royal Prussia, Poland and liberty, 1569-1772. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 308 p.

31. *Kritzman L.* The Fabulous Imagination: On Montaigne's Essays. – New-York: Columbia University Press, 2012. – 240 p.

32. *Lefkowitz M. R.* Ancient history, modern myths // Black Athena Revisited. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996. – P. 3-23.

33. Models of the History of Philosophy / Ed. By *Piaia G., Santinello G.* – London-New-York: Springer Dordrecht, 2011. – 604 p.

34. *Mulryan J.* The Renaissance Mythographers // A Handbook to the Reception of Classical Mythology A Handbook to the Reception of Classical Mythology / Ed. by Zajko V. Hoyle H. – Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell, 2017. – P. 59-74.
35. *Patler R.* Eighteenth-century historiography in Black Athena // Black Athena Revisited. – Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1996. – P. 349-402.
36. *Sharipova L.* The library of the Kiev Mohyla Academy (1632-1780) in its historical context. – Cambridge: University of Cambridge, 1999. – 362 p.

Статті:

37. *Броджи-Беркофф Дж.* Заметки Стефана Яворского на полях принадлежавших ему книг // Труды Отдела древнерусской литературы. – Санкт-Петербург, 2006. – Т. 57. – С. 303-311.
38. *Голубев С. Т.* О составе библиотеки Петра Могилы // Труды Третьего археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 г. – Киев, 1878. – Т. 2. – С. 257-268.
39. *Готовцева А. Г* «Откровением естественных вещей»: развитие естественнонаучных знаний в России середины XVIII в. и русская журналистика // Вестник РГГУ. – 2015. – № 4. – С. 9-20.
40. *Дзюба О.* Приватні бібліотеки України XVIII ст.: власники та репертуар зібрань // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2002. – Вип. 2. – С. 292-302.
41. *Дианин А.* Малороссийское духовенство во второй половине XVIII века (по пунктам малороссийского духовенства, представленным в Екатерининскую комиссию для составления нового уложения) // Труды Киевской Духовной Академии. – 1904. – Т. 2. – С. 589-628.
42. *Каменский А. Г.* Г. Ф. Миллер и наследие В. Н. Татищева / / Вопросы истории. – 1987. – № 12. – С. 154-158.

43. *Климовицкая И. И.* "Обширный дух, пчеле подобный": Эсташ Ленобль и круг чтения российского дворянина // Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры. – 2018. – Т 217. – С. 116-123.
44. *Модзалевский Б. Л.* Василий Григорьевич Рубан. (Историко-литературный очерк) // Русская старина. – 1897. – серпень. – С. 393-415.
45. *Петров Н. И.* Краткое обозрение рукописей Киево-Софийской библиотеки // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – 1901. – Вып. 2 – С. 21-42.
46. *Посохова Л. Ю.* Книги з історії в особистій бібліотеці харківського інтелектуала XVIII ст. // Харківський історіографічний збірник. – 2014. – Вип. 13. – С. 166-179.
47. *Потебня А.* Малорусские домашние лечебники XVIII в // Киевская старина. – 1890. – Т. 28. – Січень. – С. 91-93.
48. *Прокоп'юк О. Поповнення* бібліотеки Києво-Печерської лаври новими виданнями впродовж 1770-1780-х рр.: ініціатори, реалізатори, потреби // Київська Академія. – 2020. – Вип. 17. – С. 119–141.
49. Пункты от Киевской епархии // СИРИО. – Санкт-Петербург, 1885. – Т. 43. – С. 433–560.
50. *Сінкевич Н.* Літературна творчість, коло читання та несподівані інтелектуальні зацікавлення митрополита Сильвестра Косова (згідно аналізу «Патерикону» 1635 р.) // Лаврський альманах. – 2012. – №26. – С. 29-47.
51. *Сінкевич. Н.* "Hic mortui vivunt, et muti loquuntur": ранньомодерна книгозбірня Києво-Софійського монастиря за каталогом 1769 р. // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. – Київ, 2014. – Вип. IV. – С. 601–639.
52. *Ціборовська-Римарович І.* Бібліотека професора Івана Самойловича (бл. 1737–1783): історична доля, книгознавча характеристика // Київська Академія. – 2022. – Вип. 18. – С. 11-31.

53. *Чекунова А. Е.* Видовые особенности и терминология письменных источников конца XVII-первой четверти XVIII века // Отечественная история. – 2001. – № 4. – С. 162-170.
54. *Шарипова Л.* Еще о «человеке многих миров»: Петр Могила – традиционалист, реформатор, оппортунист // Ab Imperio. – 2000. – № 1. – С. 55-84.
55. *Яременко М. В.* Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина) // Київська Академія. – 2012. – Вип. 10. – С. 117-184.
56. *Borek P.* Daniel Bratkowski – siedemnastowieczny szlachcic wolynski // Studia politologica Ucraino-Polona. – 2011. – Вип. 1. – С. 209-217.
57. *Darling L. T.* Ottoman Politics through British Eyes: Paul Rycaut's "The Present State of the Ottoman Empire" // Journal of World History. – 1994. – Vol. 5. – P. 71-97.
58. *Kadulska I.* "Szkolna i literacka działalność Franciszka Bohomolca: u źródeł polskiego klasycyzmu XVIII w.", Barbara Kryda (recenzja) // Pamiętnik Literacki. – 1980. – R. 71. – S. 358-362.
59. *Sutton D.* Introduction to Florence Wilson (Volusenus), De Animi Tranquillitate Dialogus (1543) // The Philological Museum. – Irvine, 2008. – P. 1-10.
60. *Tomarken A.* Borrowed Nonsense: The 'Nugae venales' and the Prologues of Bruscambille // Humanistica Lovaniensia. – 2015. – Vol. 64. – P. 321-337.

Автореферати дисертації:

61. *Альмес І.* Книгозбірні у соціокультурному просторі чернечих спільнот Львівської єпархії XVII-XVIII ст.: дис. канд. істор. наук. Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Вищий навчальний заклад «Український католицький університет». – Львів, 2018.

Довідкові (бібліографічні) видання, енциклопедії, словники:

62. Енциклопедія історії України: У 11 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова), Я. Д. Ісаєвич, С. В. Кульчинський та інші. – Київ: Наукова думка, 2003. – Т. 1. – 688 с.

63. Енциклопедія історії України: У 11 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова), Я. Д. Ісаєвич, С. В. Кульчинський та інші. – Київ: Наукова думка, 2009. – Т. 6. – 790 с.

64. Києво-Могилянська академія в іменах XVII - XVIII ст.: Енциклопедичне видання. / Редкол.: Брюховецький В. С. (відп. ред), Горський В. С., Задорожна О. Ф. та інші. – Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – 733 с.

65. Иностранные профессора российских университетов (вторая половина XVIII - первая треть XIX в.) / Под. ред. А. Ю. Андреева. – Москва: РОССПЭН, 2011. – 207 с.

66. Русско-европейские литературные связи. Энциклопедический словарь / Редкол.: Т. В. Вольская (отв. редактор), М. М. Козлова, Л. А. Быстрова. – Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008. – 432 с.

67. Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. / Редкол.: А. М. Панченко (отв. редактор), Н. Д. Кочеткова, Г. Н. Моисеева и др. – Санкт-Петербург: Наука, 1988. – Т. 1. – 357 с.

68. Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. / Редкол.: А. М. Панченко (отв. редактор), Н. Д. Кочеткова, Г. Н. Моисеева и др. – Санкт-Петербург: Наука, 1999. – Т. 2. – 510 с.

69. Словарь русских писателей XVIII века: в 3 т. / Редкол.: А. М. Панченко (отв. редактор), Н. Ю. Алексеева, Н. Д. Кочеткова и др. – Санкт-Петербург: Наука, 2010. – Т. 3. – 473.

70. Dictionary of Eighteenth-Century German Philosophers / Ed. By Klemme H. F., Kuehn M. – London: Continuum, 2011. – 1392 p.

Кваліфікаційні роботи:

71. *Торган О. Т.* Викладання історії в Києво-Могилянській академії останньої третини XVIII – початку XIX ст.: зміст курсу та викладачі. Кваліфікаційна

робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра історії: 6.020302 / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2014.